

Teisė ir mokinio socializacija

Živilė Jonynienė

Vytauto Didžiojo universitetas

Viena iš dviejų svarbiausių socializacijos funkcijų – individo integracija į visuomenę, t. y. įstatymu apibrėžtos tvarkos, vyraujančių normų ir vertybių įsisavinimas. Pastaraisiais dešimtmečiais civilizuotame pasaulyje kintantis požiūris į vaiką ir jo statusą visuomenėje tapo oficialia norma, įtvirtinta tarptautiniais juridiniais dokumentais: Jungtinių Tautų Vaiko teisių deklaracija, 1959 m. ir Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija, 1989 m. Vaikas traktuojamas kaip visavertis visuomenės narys, turintis visas žmogaus teises, nusakančias kiekvieno žmogaus orumo, laisvės, lygybės ir teisingumo idėjas, taip pat vaikui skiriamos papildomos, išskirtinės suaugusiųjų atžvilgiu teisės į rūpestį ir globą bei geriausias įmanomas vaiko asmenybės raidai reikalingas sąlygas. Vaiko teisių vykdymu rūpintis įpareigota Valstybė ir kiekvienas suaugęs jos narys.

Juridiškai įteisintos vaiko teisės yra norma, kurios laikytis turi kiekvienas visuomenės narys, net jeigu jo asmeniniai įsitikinimai būtų kitokie. Taigi vaiko teisės tapo bręstančios asmenybės socializacijos sudedamąja ir būtina sąlyga. Kitaip tariant, vaiko teisių pažeidimas šiuolaikinėje visuomenėje yra asocialus reiškinys, o pačiam vaikui jo teisių neigimas tampa jo asocializacijos prielaida.

Vaiko teisių juridinis įteisinimas įpareigoja laikytis tam tikrų elgesio normų ir standartų,

kurie skiriasi nuo vyravusiųjų. Kitaip tariant, įpareigojama požiūrio į vaiką kaita, o kaita neišvengiamai situaciją daro problemišką.

Kadangi socializacija intensyviausia vaikystėje ir paauglystėje, tai tuo gyvenimo periodu interiorizuotos socialinės normos ir vertybės tampa tarsi žmogaus savastimi, jo mąstymo ir pajautos atsvaros tašku brandos amžiuje.

Vaiko teisių įteisinimą galima būtų įvardyti kaip istoriškai sukaupto potencialo ir brandintos ateities vizijos realizacijos startinį tašką. Subrandinta vaiko lygiateisiškumo visuomenėje idėja išreiškta įstatymu: todėl kyla paradoksas, nes „...vaikai greičiau pajunta kaitą visuomenėje ir prisiderina prie jos kaita savyje“ (Frones, 1995 27 p.), prisiderina prie naujovių, perima naujas idėjas – naujieji visuomeniniai standartai intensyviau interiorizuojami, tuo tarpu suaugusieji naujas idėjas sąmoningai suvokia, bet kur kas sunkiau jas interiorizuoja į savo jau suformuotą vidinę plotmę, todėl susiduria su gana komplikuoju reiškiniu – suaugusiųjų resocializacija.

Dabarties asocializacijos grėsmė mokinio asmenybės brandai

Norint kalbėti apie dabarties asocializaciją, visų pirma svarbu aptarti dabarties socializacijos sampratą ir socializacijos keliamus reikalavimus.

Socializacijos procese asmens individualios vertybės derinamos su būtinos raiškai aplinkos vertybėmis – ieškoma sėkmingiausių savi-raiškos galimybių – ir tokiu santykiu vyksta asmenybės raida.

Dabarties socializaciją daugiausia lemia vis labiau įsitvirtinančios ir vis brandesnės visuotinių žmogaus teisių idėjos ir individo pripažinimas svarbiausiu savo socializaciją koordinuojančiu subjektu.

Tokiu atveju asocializaciją apibrėžtų priešingai pagrindinėms socializacijos vertybėms reiškiniai, ir iki šiol vyravęs perdėm globėjiškas, reguliuojantis, kontroliuojantis suaugusiųjų elgesys su vaiku, reiškiantis ne ką kita kaip autoritarizmą, prieštaraujantį žmogaus teisių idėjai, bei vaiko iniciatyvos, savarankiškumo slopinimas dėl tariamos jo nekompetencijos apsispręsti ir atsakyti už savo veiksmus neišvengiamai tampa vaiko dabarties asocializacijos veiksniais.

„Socializacija apima ir individualizaciją, ir akulturaciją, tarpusavyje susijusius ir vienas kitą sąlygojančius veiksnius“ (Frones, 1995, 36 p.). Individualizacija – siekis suprasti save, savo gabumus ir juos reikšti; akulturacija, integracija į visuomenę – visuomeninės tvarkos, normų ir vertybių perėmimas.

Abu šie veiksniai vienodai svarbūs sėkmingai socializacijai arba, kitaip tariant, asmenybės brendimui, todėl bent vieno iš jų neigimas taip pat sąlygoja asocializaciją.

Asocializacija – prieštaravimas asmenybės ir visuomenės raidai, jų geriausiems interesams, t. y. bent vieno iš jų vertybių neigimas.

Lengviau suvokti asocializaciją, kai neigiamos visuomenėje priimtinos individo raiškos formos. Toks atvejis įvardijamas kaip desocializacija. Pagal G. Valicką (1997), desocializacija – tai nepageidautinas asmenybės socializacijos variantas, kai asmenybė palengva perima asocialaus elgesio normas bei vertybes, ima

tenkinti savo poreikius socialiai nepriimtinais būdais. Beje, asocialaus elgesio normos ir vertybės taip pat egzistuoja visuomenėje kaip tam tikri elgesio standartai, tik jie prieštarauja geriausiems visuomenės interesams.

Desocializacija susijusi su *socialine patologija* – „tai įvairios socialinės ligos“: skurdas, ydos, nusikaltimai, fizinė negalia, socialinis neaktyvumas (t. y. savanaudiškas neveiksnumas)“ (Novenskaitė, 1997, 91 p.), tai „fenomenai, kurie nesuderinami su geriausiais visuomenės interesais“ (ten pat).

Socialinė patologija – socialinis pralaimėjimas ir nebūtinai yra disfunkcinė. Svarbiausia žmonės, laikomi „nenormaliais, nes jiems nepavyko prisitaikyti prie socialinės organizacijos“ (ten pat).

Desocializacija – vienas asocializacijos atvejų.

Individualizacijos ir integracijos nedermė pirmojo naudai.

Remiantis tokia desocializacijos samprata, jos išraiška galėtume vadinti delinkvenciją. Pasak G. Valicko (1997), delinkventinį elgesį apibūdina psichologinis polinkis arba tendencija pažeisti egzistuojančias elgesio normas. Pagal tokį delinkvencijos apibrėžimą delinkventinio elgesio sąvoka atitinka ir „sunkiai auklėjamų“ vaikų sąvoką, Valicko nuomone, vartojamą literatūroje rusų kalba. Valickas pateikia tris pagrindines „sunkių“ vaikų grupes: 1) įvairių organinių defektų turintys vaikai (aklieji, kurtieji, silpnapročiai ir pan.); 2) nepilnamečiai teisės pažeidėjai; 3) talentingi vaikai. Pirmąją „sunkių“ vaikų grupę derėtų šiek tiek praplėsti, priskiriant jai žmones su negalia, arba kitaip tariant stigmatu, t. y. žmonės su fiziniais sutrikimais, charakterio moraliniais nukrypimais nuo normos ir etine ar socialine grupine priklausomybe (Ruškus, 1997). J. Ruškus mano, kad negalia yra nukrypimas nuo normos ir kad toks nukrypimas „...visada yra socialinis rei-

kinys, tarpusavio santykių nesutapimo ar konflikto vaisius“.

Taip pat negalia gali būti traktuojama kaip gyvenimiškos kompetencijos sutrikimo išdava (ten pat), skatinanti naudoti priedangas – siekiant maskuoti nekompetenciją ir sudaryti normalumo iliuziją.

Stigmatų ir ypač talentingų vaikų delinkventiškumo problemų pagrindas ir yra visuomenėje vyraujantys gana riboti *normalumo* standartai – pirmieji jų neįstengia pasiekti, antrieji nesutelpa. Tad jų elgesys dažnai atrodo „nukrypęs nuo normų“ – asocialus, tačiau ne neigiamo kryptingumo. Praplėtus „normalumo“ sampratos ribas, atsirastų sąlygos fiksuoti mažesnę delinkvencijos lygį.

Antroji išvardytų *sunkių* vaikų grupė – nepilnamečių teisės pažeidėjų analizuojama atskirai ir kelia ypač didelį nerimą, nes šie vaikai pasižymi neigiamo kryptingumo asocialiu elgesiu, o statistika rodo nepilnamečių teisės pažeidėjų santykinio skaičiaus didėjimą pastaraisiais metais daugumoje pasaulio šalių. Šiai grupei priklauso ir vaikai, praleidinėjantys pamokas ar nelankantys mokyklos, bėgantys iš namų, nes jie pažeidžia vaikui priskiriamas ir įstatymiškai privalomas elgesio normas, taip pat girtaujantys, vaikataujantys, vartojantys narkotikus vaikai.

Kitas asocializacijos atvejis, priešingas desocializacijai, kai žmogus perdėm konformistiškai prisitaiko prie socialinės organizacijos, neigdamas save, savo prigimtinius individualius poreikius. Šis atvejis apimtų fenomenus, nesuderinamus su geriausiais individo interesais. Pastarąjį asocializacijos atvejį gana keblu fiksuoti ir aptarinėti, nes jis neturi išoriškai juntamos kenksmingos išraiškos – tragedija vyksta individo viduje. Ji gali būti nesuvokta, paslėpta arba reikštis depresija ar kita psichinės negalios, emocinių sutrikimų forma, ardančia žmogų iš vidaus. (Individualizacijos ir integracijos nedermė pastarosios naudai.)

Tyrimai rodo, kad vis daugiau paauglių kenčia nuo emocinių sutrikimų, vis dažnesni depresijos atvejai, daugėja savižudybių, kurios yra kraštutinė depresijos.

Įvairių formų asocializacijos apraiškų daugėjimas liudija visuomenėje egzistuojantį aktyvų faktorių ar jų kompleksą, lemiantį šią nepageidaujamą tendenciją.

Kraštutiniai vaikų asocializacijos atvejai

Nepilnamečių delinkvencija

Nepilnamečių delinkvencijos sampratą sunku konkrečiai apibrėžti. Jai priskiriamos ir jaunuoliškos „išdaigos“, pavyzdžiui, vogimas vaisių ar daržovių iš svetimų daržų bei sodų, ir nelegali veikla, pvz., narkotizuojančių medžiagų vartojimas, platinimas ir rimti nusikaltimai. Jaunimo delinkvencijos sampratą sunku apibrėžti, nes dažnai jaunimo elgesys, net ir prieštaraujantis visuomenėje vyraujančioms elgesio normoms, yra daugiau ar mažiau toleruojamas ir įvardijamas kaip jaunatviškas šėlsmas. Taip pat delinkvencija apibrėžiama ir kaip nesėkmingos vaiko sąveikos su aplinka ar kuriuo jos elementu kraštutinis padarinys. Toks delinkvencijos apibrėžimas aiškiai rodo delinkvencijos ir asocializacijos giminingumą: delinkvencija – asocializacijos apraiška.

Tyrimais nustatyta, kad didžioji dalis žmonių paauglystėje yra dažniau ar rečiau elgęsi delinkventiškai – važiaavę be bilieto visuomeniniu transportu, išdaužę kur nors langus, pirkę pigiai daiktus, numanydami, jog jie vogti, rašinėję ant sienų, daužę kur nors stiklus, ką nors smulkaus pavogę ir pan. – toks elgesys ypač populiarus tarp berniukų. Anglijoje 1974 m. atlikti tyrimai parodė, kad tik 2,6 procento jaunimo teigia, jog jie niekada niekuo nebuvo nusižengę. Nustatyta, jog vidutiniškai vienam asmeniui galima priskirti 5,6 nusižengimo tipų (Rutter, 1983).

Nepilnamečių nusikalstamumas Lietuvoje

(Lietuvos statistikos departamento duomenys, 1997 m.) ir kitose šalyse

Nusikalstamumo ir kitų kraštutinių delinkventinių reiškinių rodiklių analizė leidžia geriau suprasti esamą situaciją, įvertinti jos kaitą ir fiksuoti aktyviausius probleminius barus. 1990–1997 metų periodas Lietuvoje – tai esminių permainų visuomeninėje sanklodoje metai, tad šio periodo statistika, o ypač statistikos rodiklių kaita rodo besikeičiančios visuomenės *fenomenus*.

Statistikos rodiklių ir jų kaitos analizė dar labiau prasminga atlickant ją lyginamuoju aspektu – lyginant analogiškus rodiklius panašios ir skirtingos istorinės patirties visuomenėse.

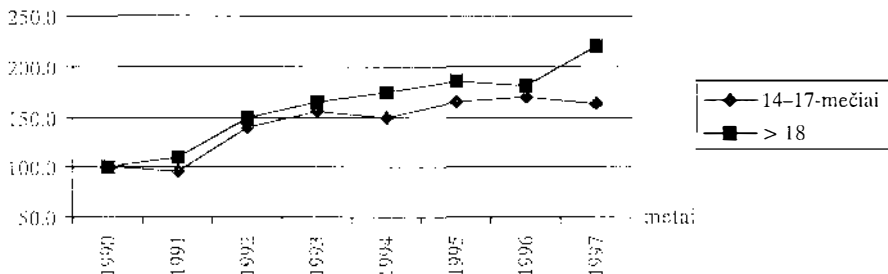
Vokietijoje atlikti nepilnamečių delinkvencijos tyrimo rodo, kad nepilnamečių nusikalstamumas didėja, tačiau tai nesąlygojo suaugusiųjų nusikalstamumo didėjimo (Hurrelmann, 1992). Tyrimo autorių daryta išvada, jog nepilnamečių delinkvencija yra „nesėkmingo rai-

dos uždavinių sprendimo pasekmė“, tad jos prevencija, autorių nuomone, yra pedagoginio proceso prerogatyva.

Tuo tarpu besikeičiančioje Lietuvos visuomenėje susidariusi situacija nėra analogiška: Lietuvoje, Statistikos departamento duomenimis, nepilnamečių, padariusių nusikaltimus procentas visame įvykdytų nusikaltimų skaičiuje 1990–1997 metais sumažėjo nuo 16,3 proc. iki 13 proc. – nusikaltimus įvykdžiusių suaugusiųjų skaičiaus augimo tempai didesni nei nepilnamečių (tuo tarpu 1987–1990 m. nusikaltusių nepilnamečių dalis visame nusikaltimų skaičiuje didėjo). Imant atskaitos tašku 1990 metų situaciją, matome, kad nusikaltimus padariusių nepilnamečių skaičius iki 1997 m. padidėjo 1,6 karto, o suaugusiųjų – 2,1 karto. Tad negalime teigti, jog permainos Lietuvoje labiausiai lėmė vaikų nusikalstamumo didėjimą – matome bendrą nusikalstamumo augimą visuomenėje, kurį daug sunkiau stabdyti pedagoginėmis priemonėmis, nes iš tiesų negalime pripažinti, jog tai yra nepilnamečių raidos uždavinių nesėkmingo sprendimo rezultatai.

1 lentelė ir diagrama. Suaugusiųjų ir nepilnamečių, padariusių nusikaltimus, skaičiaus didėjimas 1990–1997 m. procentais

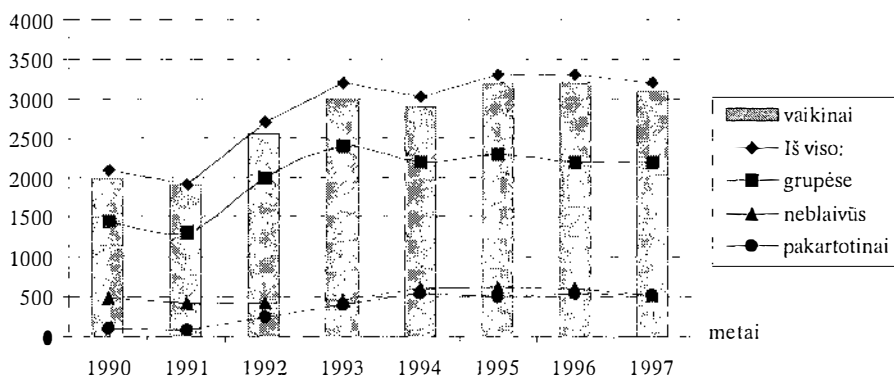
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
14–17 m.	2024	1928	2747	3181	3036	3385	3408	3313
%	100	94,4	134,5	155,8	148,7	165,8	166,9	162,2
>18	10514	11340	16063	17243	18254	19584	18861	22230
%	100	107,9	152,8	164,0	173,6	186,3	179,4	211,4

Toliau pateikiami Lietuvos nepilnamečių nusikalstamumo statistika įvairiais atžvilgiais.

2 lentelė ir diagrama. Nustatyta nepilnamečių, padariusių nusikaltimus

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Iš viso:	2024	1928	2747	3181	3036	3385	3408	3313
grupėse	1425	1316	1984	2441	2177	2294	2241	2279
neblaivūs	436	364	454	670	669	689	655	599
pakartotiniai	176	195	277	392	574	543	621	606
vaikiniai	1949	1918	2603	3018	2843	3208	3215	3127

Berniukai padaro daugiausia visų nepilnamečių nusikaltimų (apie 95 proc.). Pritariant nuomonei, jog delinkvencija yra maištas, kylantis iš apmaudo dėl nepakankamo pripažinimo ir dėl noro pačiam būti savo tapatybės kūrėju, taip pat savo didybės suvokimo (Kavolis, 1997) arba iš desperatiško siekio išsikvoti „aukštą“ statusą ir pripažinimą socialinėje aplinkoje (Hurrelmann, Engel, 1992) ir atsižvelgiant į lyčių psichologinius skirtumus (berniukai yra agresyvesni ir labiau orientuoti į struktūrinius klausimus ir visuomeninį statusą) galime manyti, jog tai natūralus rodiklis...

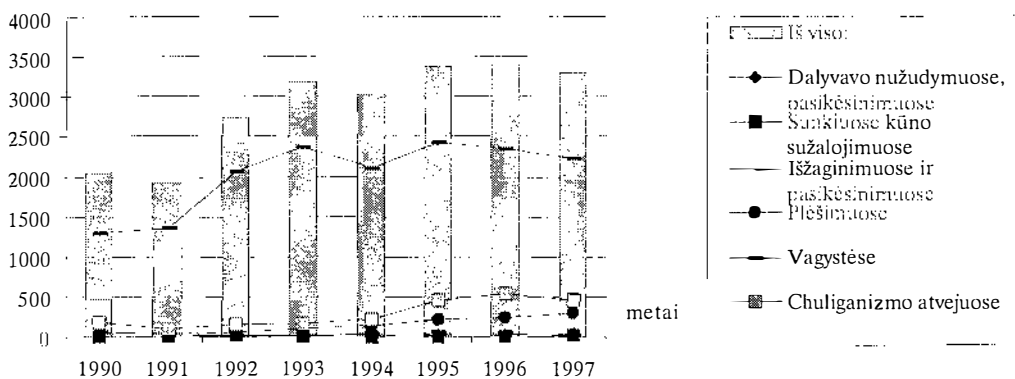
Merginų nusikalstamumo lyginamoji dalis visame nepilnamečių nusikaltimų skaičiuje

1991–1997 m. beveik nekinta ir sudaro apie 5 proc. (moterų – stabiliai sudarė 10–11 proc., tik 1996–1997 m. šoktelėjo nuo 11 iki 14 proc.). Tuo tarpu Olandijoje pastaroji dalis, 1985–1996 m. duomenimis, ne kinta, o svyruoja tarp 11–13 proc. JAV nepilnametės sudaro 26 proc., Kanadoje – nuolat apie 21 proc. už nusikaltimus sulaukytų nepilnamečių (moterų – 17 proc.). Kol kas merginų nusikalstamumas Lietuvoje santykinai mažesnis nei kitose šalyse, tačiau matyti didėjimo tendencija. Tad galima ieškoti ir analizuoti šį didėjimą inspiruojančio faktoriaus.

Labiausiai nusikalstamumas didėjo iškart po nepriklausomybės atkūrimo – 1991–1993 metais.

3 lentelė ir diagrama. Nepilnamečiai pagal padarytų nusikaltimų rūšis

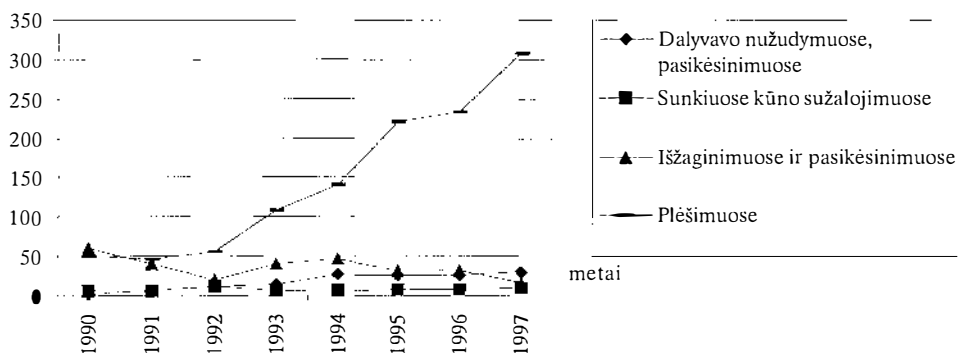
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Iš viso:	2042	1928	2747	3181	3036	3385	3408	3313
Dalyvavo nužudymuose, pasikėsinimuose	2	7	12	15	27	28	26	31
Sunkiuose kūno sužalojimuose	7	6	13	7	6	8	8	11
Išžaginimuose ir pasikėsinimuose	60	40	19	41	46	43	32	17
Plėšimuose	48	46	56	108	139	224	234	308
Vagystėse	1311	1355	2066	2377	2101	2430	2348	2235
Chuliganizmo atvejuose	175	109	154	152	214	462	535	461

Vagystės sudaro didžiąją dalį (apie 70 proc.) visų nepilnamečių padaromų nusikaltimų.

4 lentelė ir diagrama. Nepilnamečiai, padarę sunkius kriminalinius (smurtinius) nusikaltimus

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Dalyvavo nužudymuose, pasikėsinimuose	2	7	12	15	27	28	26	31
Sunkiuose kūno sužalojimuose	7	6	13	7	6	8	8	11
Išžaginimuose ir pasikėsinimuose	60	40	19	41	46	43	32	17
Plėšimuose	48	46	56	108	139	224	234	308

Sunkūs kriminaliniai (smurtiniai) nusikaltimai: žmogžudystės, smurtiniai užpuolimai, apiplėšimai, seksualiniai nusikaltimai

Situacijų Lietuvoje ir kitose šalyse palyginimas

Sunkių kriminalinių nusikaltimų nuo 1990 iki 1996 m. padidėjo 3,2 karto ir tai yra katastrofiškas šio tipo nusikalstamumo didėjimo rodiklis, neįmanomas išsivysčiusiose šalyse. Pavyzdžiui, Amerikos advokatų asociacijos (American Bar Association) 1998 m. duomenimis, nepilnamečių įvykdytų sunkių kriminalinių nusikaltimų skaičius JAV 1985–1994 m. padidėjo 75 proc. (1,75 karto), ir tai triskart viršijo nepilnamečių įvykdytų kito tipo nusikaltimų didėjimo rodiklį.

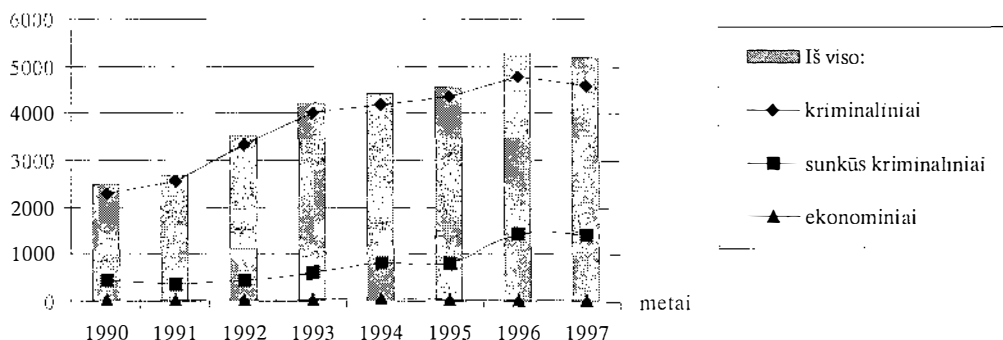
Olandijoje, Nyderlandų teisingumo ministerijos duomenimis, 1990–1996 m. sunkių kriminalinių nusikaltimų tarp nepilnamečių padvigubėjo.

Dar labiau nustebina šio tipo nusikaltimų dalis visame nepilnamečių nusikaltimų skaičiuje. Štai JAV, Kanadoje sunkių kriminalinių nusikaltimų skaičius iš viso nepilnamečių nusikalstamumo skaičiaus kasmet sudaro apie 6 proc. Olandijoje ši dalis 1991–1996 m. didėjo nuo 10 iki 16 proc. Tuo tarpu Lietuvoje 1991–1996 m. sunkių smurtinių nusikaltimų dalis visame nepilnamečių nusikaltimų skaičiuje padidėjo nuo 14 iki 27 proc. Didžiausias šuolis užfiksuotas 1995–1996 m. – nuo 18 iki 27 proc.

Akivaizdu, kad besikeičiančioje Lietuvos visuomenėje egzisutoja išskirtinai aktyvus jaunimo agresiją skatinantis faktorius.

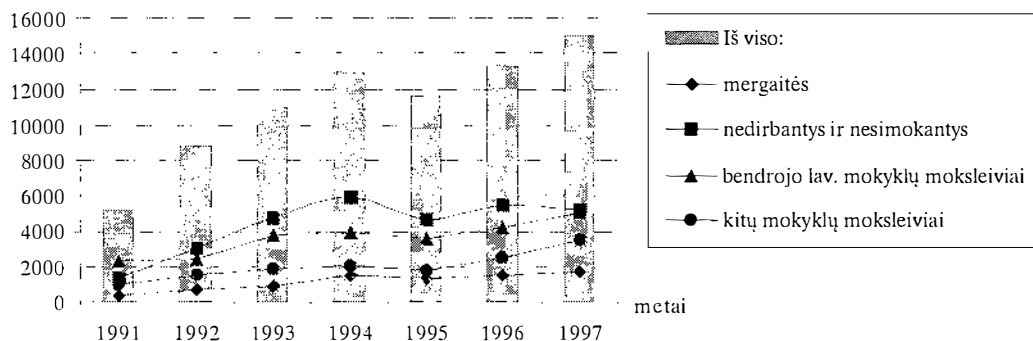
5 lentelė ir diagrama. *Nepilnamečių padaryti nusikaltimai*

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Iš viso:	2506	2702	3555	4279	4433	4551	5348	5278
kriminaliniai	2382	2552	3376	4092	4166	4343	4807	4653
sunkūs kriminaliniai	459	380	445	602	829	819	1460	1400
ekonominiai	21	31	36	30	55	31	29	22
Palyginti su visais išsiaiškintais nusikaltimais, %								
Iš viso:	17,6	17,2	18,4	19,4	18,6	18,1	19,0	
kriminaliniai	25,2	23,9	23,0	21,9	20,8	21,2	22,6	
sunkūs kriminaliniai	21,7	18,0	17,7	20,2	19,0	19,3	24,7	
ekonominiai	1,1	1,7	1,7	1,8	3,6	1,5	1,1	

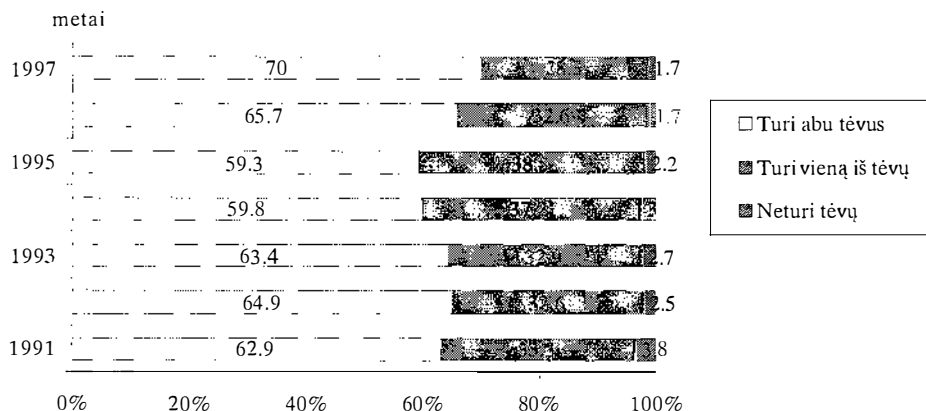
6 lentelė ir diagrama. Vaikai, pristatyti į policijos įstaigas

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Iš viso:	5240	8792	11005	12911	11531	13236	14914
mergaitės	409	680	940	1518	1335	1499	1715
nedirbantys ir nesimokantys	1315	3029	4748	5880	4659	5496	5250
bendrojo lav. mokyklų moksleiviai	2384	2459	3758	3932	3579	4279	5021
kitų mokyklų moksleiviai	1048	1555	1845	2072	1771	2530	3518

7 lentelė ir diagrama. Vaikų, pristatytų į policijos įstaigas, šeimyninė padėtis, palyginus su pristatytais į policijos įstaigas nepilnamečiais, procentais

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Iš viso:	5240	8792	11005	12911	11531	13236	14914
mergaitės	409	680	940	1518	1335	1499	1715
nedirbantys ir nesimokantys	1315	3029	4748	5880	4659	5496	5250
bendrojo lav. mokyklų moksleiviai	2384	2459	3758	3932	3579	4279	5021
kitų mokyklų moksleiviai	1048	1555	1845	2072	1771	2530	3518

Statistika rodo, jog nusikalstamumas nėra išsiskyrusių šeimų fenomenas – per 60 proc. į policijos įstaigas patenkančių nepilnamečių yra iš pilnų šeimų. Ir net pastebima tendencija, kad vaikai iš pilnų šeimų sudaro vis didesnę nusikaltusių nepilnamečių dalį.

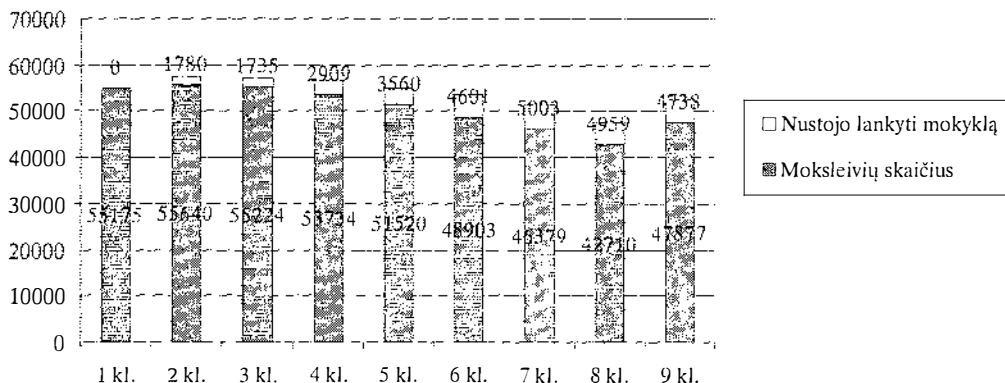
Mokyklos nelankymas

Švietimo ir mokslo ministerijos duomenimis, 1994–1995 mokslo metais bendrojo lavinimo mokyklos iš viso nelankė 29 285 moksleiviai, neturintys 16 metų ir nebaigę 9 klasių (Motuzas, 1996).

Statistikos departamento 1998 m. duomenimis, bendrojo lavinimo mokyklos nelankė 22 tūkstančiai moksleivių.

8 lentelė ir diagrama. Moksleivių iki 16 m. amžiaus nubyreėjimas iš bendrojo lavinimo mokyklų per 1987, 1988–1994, 1995 m. m.

	1 kl.	2 kl.	3 kl.	4 kl.	5 kl.	6 kl.	7 kl.	8 kl.	9 kl.
Moksleivių skaičius	55175	55640	55224	53734	51520	48903	46379	42710	47877
Procentais	-	3,1	3,05	5,14	6,46	8,6	9,74	10,4	9,0
Nustojo lankyti mokyklą	0	1780	1735	2909	3560	4601	5003	4959	4738

Pradinėse klasėse mokyklos nelanko apie 3–5 proc. mokinių, o 7–9 klasėse šis procentas jau yra 10. Ir šie skaičiai, pateikiami Statistikos departamento, yra apytikriai ir mažesni nei realiai egzistuojantys. Visų pirma todėl, kad „apie vieną milijoną vaikų nepatenka į gyventojų registrą tol, kol negauna pilietybės dokumentų, t. y. iki 16 m.“ (Juodaitytė, 1996) ir nefiksuojami į pirmąsias klases neatėję vaikai, nes jų registravimą atlieka mokyklos ar savivaldybės. Kol kas nėra visuotinio mokyklinio amžiaus vaikų surašymo, tad nėra objektyvios mokyklos nelankančių vaikų apskaitos mechanizmo.

Tad statistinius skaičius reikia vertinti labai

atsargiai, neieškoti įvairių institucijų pateiktųjų skaičių sutapimo, tačiau galima sekti tendencijas. Akivaizdu, kad vis daugėja mokyklos nelankančių vaikų, kad didžiausias moksleivių nubyreėjimas užfiksuotas 7–8 pagrindinės mokyklos klasėse, kad daugėja vaikų, reguliariai praleidinėjančių pamokas ir įvardijamų rizikos grupės moksleiviais. Atviros Lietuvos Fondo inicijuotos Moksleivių nubyreėjimo prevencijos programos autorių–psichologų pedagogų teigimu, rizikos grupei jau pradinėse klasėse priklauso apie 4–6 proc. moksleivių, o 7–8 klasėse jų skaičius išauga 4–6 kartus (Motuzas, 1996).

Skiriasi moksleivių nubyrejimo skaičiaus pasiskirstymas pagal gyvenamą vietovę – kur kas daugiau mokyklų nelankančių vaikų užfiksuojama rajonuose ir mažesniuose miesteliuose (Juodaitytė, 1996).

Mokyklų nelankymo priežastys nurodomos įvairios: nenori mokytis, nemato prasmės, nėra sąlygų, neleidžia tėvai, vaikai jau dirba ir pan.

E. Vaketienė pateikia tyrimo duomenis, ku mokiniai aiškina nenorą mokytis:

- nesupranta dėstomosios medžiagos (83 proc.);
- tingi atlikti namų užduotis (53 proc.);
- mokytojai nesupranta mokinio (38 proc.);
- nepatinka pavieniai mokytojai (28 proc.);
- sunku mokytis (20 proc.).

Emocinį pasitraukimą iš mokyklos mokiniai identifikuoja taip:

- praleidžia daug pamokų (30–60 proc.);
- nekenčia mokyklos (20–47 proc.);
- konfliktuoja su kai kuriais mokytojais (14–28 proc.);
- prasti santykiai su klasės draugais (7–11 proc.).

Problema sprendžiama kontrole. Tik 1,2 proc. – individualiai, ramiai pasikalbama.

Nėra mokinių ir mokytojų bendradarbiavimo sistemos (Vaketienė, 1996).

Akivaizdus nepasitenkinimas šiuolaikine mokykla, joje vyraujančiais tarpusavio santykiais, mokyklos darbo organizavimo ir veiklos struktūra. Vis daugiau atsiranda vaikų, net pradžios mokykloje, teigiančių, jog mokykla jiems nuobodi, nemaloni. Tačiau ne mažiau mokytojų jaučia nepasitenkinimą savo darbu, kuriems „darbas – kančia“, „nenoriai eina į mokyklą“, „mielai pakeistų mokytojo profesiją“ ir pan. (Juodaitytė, 1996).

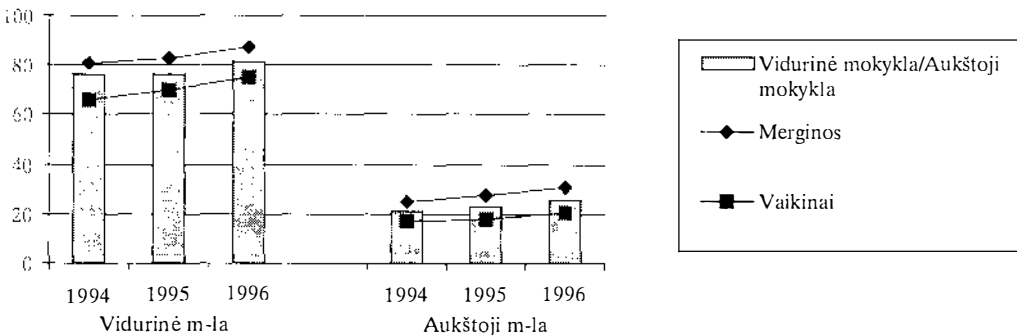
Tokios pačių mokytojų nuostatos mokyklos atžvilgiu yra neigiamas mokyklos procesų faktorius, nes, alegoriškai tariant, „netikintis neišmokys tikėjimo“.

Tačiau nuo 1994 metų fiksuojamas ir atvirkštinis procesas – besimokančiųjų visose mokymo įstaigose skaičiaus didėjimas (iki 1994 metų fiksuotas ryškus besimokančiųjų skaičiaus mažėjimas).

Pagrindinėje mokykloje besimokančiųjų skaičius 1994–1996 m. m. beveik nekito, o vidurinio ir aukštojo išsilavinimo siekia vis daugiau jaunimo.

9 lentelė ir diagrama. *Besimokančio jaunimo dalies, palyginti su atitinkamo amžiaus gyventojų grupe, % kitimas*

	1994 m.	1995 m.	1996 m.		1994 m.	1995 m.	1996 m.
Vidurinė m-la	76,5	76,2	81,1	Aukštoji m-la	21,1	22,8	25,9
Merginos	80,8	83,0	87,4		25,2	27,6	31,0
Vaikinai	66,3	69,6	74,9		17,2	18,2	20,8

Stebint tokių prieštaringų tendencijų raišką, galime kalbėti apie jaunimo poliarizavimosi tendencijas.

Prasidėjus pertvarkoms Lietuvoje, privatizacijai, labiausiai nukentėjo girtaujančių, bedarbių, „silpnų“ šeimų vaikai, vis akivaizdžiau netenkantys teisės į normalų pragyvenimo lygį. Taip pat buvo išardytas papildomojo ugdymo institucijų tinklas, vaikų individualių gabumų ugdymui ir net nepilnamečių nusikaltamumo prevencijos institucijų sistema. Pastaraisiais metais stengiamasi atkurti ir viena (Motuzas, 1996) ir kita.

Daugėja globos netekusių vaikų: 1993–1996 metais jų skaičius padidėjo 1,7 karto – nuo 1890 iki 3204. Dažniausiai globos netenka asocialių šeimų vaikai, vis dažniau tėvai ar globėjai patys atsisako globoti vaiką – tokių atvejų 1993–1996 metais padaugėjo triskart (Statistikos departamentas, 1997).

Savižudybės

Savižudybių Lietuvoje pradėjo nuolat daugėti nuo 1990 m. ir iki 1996 m. jų skaičius padidėjo 1,8 karto (nuo 25,9 savižudybės 100 tūkstančių gyventojų iki 46,4). Ypač didelis savižudybių skaičiaus šuolis užfiksuotas 1992–1993 m.: 1992 metais buvo 34,6 savižudybių 100 tūkstančių gyventojų, o 1993 – 42. Tai didžiausias šuolis Lietuvoje nuo pat 1924 m. (Gailienė, 1998).

Savižudybių skaičius žymiai padidėjo visoje Pabaltijo valstybėse po Nepriklausomybės atkūrimo 1991 m. D. Gailienės pateiktais duomenimis, nuo 1994 m. Estijoje savižudybių skaičius gana ryškiai krito, o Lietuvoje nedaug kilo.

Lietuva pagal savižudybių skaičių, PSO 1996 m. duomenimis, absoliučiai pirmauja Europoje ir pralenkia daugelį Vakarų Europos šalių net dvigubai*. Ne išimtis ir moterų ar ne-

pilnamečių grupės. 15–19 metų jaunimo savižudybių rodiklis Lietuvoje – 18 nusižudymų šimtui tūkstančių gyventojų ir jis viršija pirmaujančių pagal jaunimo savižudybės šalių (Australijos, Norvegijos, Naujosios Zelandijos) rodiklius.

Šiuo metu savižudybė vertinama dažniausiai kaip psichinės ligos, psichologinės krizės rezultatas. Pasak Z. Froido, psichinės negalios sukelia nepatenkintas lytinis poreikis, tačiau praktika rodo, kad perdėm tenkinant šį poreikį, rezultatas dažnai būna analogiškas. Pasak J. Pikūno (1994), dauguma šiuolaikinių psichologų mano, kad pagrindiniai užslopinti ir psichinį pakrikimą lemiantys poreikiai yra ne fizinio, bet psichologinio ar moralinio pobūdžio. Tad galima manyti, kad apskritai stipraus poreikio slopinimas sukelia frustracijas ir psichinės negalios (Barvydienė, 1993).

Emocinį stabilumą ir sveikatą visų pirma laiduoja šeima, o kitos socialinės institucijos lemia tolesnę situacijos raidą. Svarbiausia po šeimos vaiko gyvenime yra mokykla, tad galima teigti, jog mokyklos pajėgia reabilituoti arba dar labiau nustumdyti šeimose nukentėjusius vaikus – mažiau aprūpinus, emociškai nestabilius dėl šeimos problemiško ir pan. Šiems šeimose nukentėjusiems vaikams dėl emocinio 'nesveikumo' yra sunkiau mokytis, o mokymosi sėkmė taip pat yra vienas svarbiausių teigiamų emocijų, tad ir psichinės mokinio sveikatos veiksmų. Paplitusi mokyklose „pavyzdingo mokinio standartus atitinkančių vaikų liaupsinimo“ tendencija visiškai prieštarauja nuskriaustų vaikų reabilitacijos ar resocializacijos idėjai, o tiksliau – tarnauja dar didesnei jų resocializacijai.

Dažniausiai minima socialinių faktorių įtaka savižudybėms. Pagal prancūzų sociologo Durkheimio teoriją, savižudybės būna 4 tipų, ir du tipai nulemti socialinės integracijos ar re-

* Tuo tarpu 1930 metais savižudybių skaičius Lietuvoje buvo net keliskart mažesnis nei kitose Europos šalyse (9 sav./100 tūkst. gyv.).

guliacijos susilpnėjimo (egoistinė savižudybė ir anoniminė savižudybė), o kiti du tipai savižudybių įvyksta dėl per stiprios socialinės integracijos (altruistinė savižudybė) arba dėl perdėtos socialinės reguliacijos, „kai žmogaus gyvenimas perdėm reglamentuojamas ir žmogus neturi pasirinkimo laisvės“ (Gailienė, 1998).

Socialinės ir psichologinės vaikų asocialumo priežastys

Asocialumą galima apibrėžti kaip individo elgesį, nesuderinamą su visuomenės geriausiaisiais interesais.

* Asocializacija – nesėkminga socializacija (blogai vykstanti, nevykstanti, netarnaujanti individo ar visuomenės geriausiems interesams ir pan.)*.

Tad, kalbėdami apie asocialumą, turime omeny tą asocializacijos variantą, kai sutrikusi/problemiška individo integracija į visuomenę. Asocialumas priklausomai nuo paties individo asmenybinių savybių bei tam tikrų aplinkos poveikių gali reikštis dviem skirtingom pakraipom: 1) nesocializuota agresija („unsocialized aggression“) arba 2) socializuota delinkvencija („socialized delinquency“).

Nesocializuota agresija būdinga socialiniai neprisitaikiusiems, nepopuliariems ir prastais santykiais su bendraamžiais pasižymintiems jaunuoliams. Tai neurotiniai delinkventai, besipriešinantys struktūrai, kurioje neranda sau vietos, jaučiasi silpni ir beverčiai. Socializuota delinkvencija yra įsitvirtinimas struktūroje „piktybinių elementu“, t. y. deviacinių vertybių pasirinkimas veiklos pagrindu. Socializuoti delinkventai sąmoningai vengia, praleidinėja pamokas, vykdo kitus nusikaltimus ar paprasčiausiai sąmoningai nesilaiko mokinio statusui privalomų elgesio normų.

Abiejų asocialumo atvejų pirminė priežastis – individo prapultis socialinėje struktūroje.

K. Hurrelmann ir U. Engel (1992) teigia, jog delinkventinį elgesį lemia ne jaunimo noras neigti socialinės sistemos vertybes, o vaikų orientacija į tokias socialinės sistemos vertybes kaip statusas/gebėjimai ir sėkmė. Ir delinkventiško elgesio griebiasi būtent tie paaugliai, kurie stipriai orientuoti į minėtas vertybes, ir dėl to labiau sielojantys, jei nepavyksta įrodyti savo gabumų ir pasiekti prestižo.

Orientacija į aplinkinių pripažinimą ir sėkmę, kaip viena svarbiausių vertybinių orientacijų visuomenėje, pabrėžiama ir analizuojant savižudybių problemą. Galima įžvelgti, jog šiuolaikinėje visuomenėje sėkmės samprata vis dar labai ribota, suniveliuota į kelis kriterijus, kurie suformuoja daugiau ar mažiau vienareikšmę žmogaus sėkmės vertinimo skalę. Pavyzdžiui, mokinio sėkmė siejama su sėkmingu mokymusi; suaugusiojo – su jo materialiniu įsitvirtinimu visuomenėje ir akademinio išsilavinimo lygiu. Nors šiuolaikinėje postmodernistinėje visuomenėje sėkmė vis dažniau siejama su individualiomis vertybėmis – žmogaus saviraiška, intelektualiniu pasitenkinimu, tačiau net ir pastarosios, atrodytų, teigiamos, tendencijos nedaug ką keičia, nes žmogaus saviraiška vis tiek suniveliuojama visuomenės prioritetų vertybinėje skalėje. Tad sėkmės samprata ir toliau lieka pakankamai ribota.

Tačiau savižudybių fenomene nesėkmė vyraujančių visuomeninių standartų atžvilgiu dažniausiai yra nepagrindinis faktorius, po svarbiausio – vertingų emocinių ryšių problemos, dažniausiai bevertiškumo ir nereikalingumo jausmo. Svarbiausias vaidmuo čia tenka šeimai, nuo kurios priklauso psichinė ir emocinė individo sveikata. Taigi pagrindiniu savižudybių ar parasavižudybių, kai neketinama iš tikro nusižudyti, bet tik atkreipti į save artimų žmonių dėmesį, faktoriumi įvardijama socialinių santykių problema.

Antrinio faktoriaus – orientacijos į sėkmę ir prestižą – lemtis vaiko gyvenime paprastai sprendžiasi svarbiausioje jam viešoje visuomeninėje institucijoje – mokykloje, nes, kaip jau minėta, vaiko sėkmė siejama su jo mokymosi sėkme. Čia vėlgi susiduriama su paradoksu – vaikai iš probleminių šeimų, daugiau ar mažiau nukentėję nuo emocinių stresų, yra prasčiau pasirengę mokyklai tiek naujų socialinių santykių užmezgimo, tiek mokymosi nusiteikimo prasme. Tokiam vaikui reikalingas ypatingas dėmesys ir reabilitacinė mokyklos pagalba. Tuo tarpu mokykloje vyraujanti gabiųjų ir gerųjų mokinių skatinimo „blogųjų“ ujimo ir menkinimo orientacija tik pablogina turinčių vaikų padėtį, gilina problemą.

Nepilnamečių delinkvencija yra maištas – besireiškiantis gynybinėmis reakcijomis (neurotinių delinkventų atveju) ar gynybiniu puolimu (socializuotų delinkventų atveju), bet visada kylantis iš nuoskaudos dėl socialinių nesėkmių, dėl nesėkmingos socializacijos.

Z. Bajoriūnas (1996), remdamasis Lietuvoje jo atliktu paauglių, teisėtvarkos pažeidėjų ir jų tėvų nuomonių tyrimo rezultatais, teigia, jog „...paaugliai teisėtvarkos pažeidėjai dažniausiai priešinasi ne pačiam pedagoginiam poveikiui, o jo įgyvendinimo būdai“. Pasak Z. Bajoriūno, didelės dalies nusikalstančių vaikų auklėjimu rūpinamasi, tik to rūpinimosi „turinys ir išreiškimo forma netikusi“ – perdėm kontroliuojamas vaiko elgesys, barama, priekaištaujama, priekabiauama, konfliktuojama.

M. Rutter ir U. Giller (1983) išskiria neurotinių delinkventų ir socializuotų delinkventų elgesį lėmusios patirties skirtumus – abiem atvejais tai nepakankama socialinių ir emocinių santykių kokybė namuose, tik nesociali neurotinių delinkventų agresija siejama su vaiko menkinimu, neigimu, ypač jei tai patiriama ryšyje su motina, su šeimos negalios proble-

momis. Tuo tarpu socializuota delinkvencija dažniau yra tėvų ambivalentiškumo, ryšio su jais stokos, socialinių santykių, ryšio su delinkventine bendrija padarinys. V. Kavolis (1997) pateikia du maištingo elgesio aiškinimo modelius: vienu atveju teigiama, jog maištas kyla prieš konkrečia neteisybę normatyvinėje sistemoje (graikiškoji samprata); kitu atveju teigiama, jog maištaujama iš apmaudo, jaučiant nuoskaudą dėl neatitenkančios jam/jai turinčios priklausyti meilės dalies. Maištininkui „nepatinka būti kito sukurtam ir jis nori pats būti savo tapatybės kūrėjas“ (Kavolis, 1997). Maištaujama „iš apmaudo, kurį sukelia mintis, jog esi nepripažįstamas ar pripažįstamas nepakankamai – čia esti išdidumo, gimusio iš pavydo ir savo didybės suvokimo (kriekščioniškoji samprata) (ten pat).

Asmeninio išskirtinumo suvokimas ir idealizmas ypač būdingas paaugliams, dėl mąstymo perėjimo į naują kokybę ir tuo amžiaus tarpsniu sprendžiamo ugdymosi uždavinio – savo identiteto ir gyvenimo prasmės paieškų. Tad bet kuris Kavolio pateiktas maišto tipas turi pagrindo reikštis paauglystėje.

Grįžtant prie individo, kaip socialinio padaro, t. y. visuomenės ląstelės, elgsenos analizės galime aptarti individų delinkventinio elgesio ir socialinės kaitos tendencijų sąveiką.

K. Šerpetis (1997) mano, jog socialinė kaita reikalauja socialinės kontrolės mechanizmo susilpninimo. Tai reikalinga, kad būtų įmanoma ieškoti ir kurti naujas stabilias socialinės elgsenos normas atsinaujinančioje socialinėje struktūroje. Jaunimas greičiau pajunta kaitą, prisiderina ir yra kaitos kūrybinio potencialo pagrindas. Tačiau jei visuomenė lieka ankstesnių stereotipų rėmuose, „tada jaunimas, negalėdamas visavertiškai realizuoti savęs, kaip visuomenės atsinaujinimo avangardo vaidmens, išvirsta į „postjaunimą“, t. y. „prarastą-

ją kartą socialinių-kultūrinių inovacijų perimamumo procese“ (K. Šerpetis, 1997). Taip pat K. Šerpetis teigia, jog „suaugusiųjų sugebėjimas išsiklausyti į jaunimo raiškas ir išvelgti jose socialinės pažangos perspektyvą eliminuoja destruktivias deviācijas ir socializacijos proceso disfunkcijas“.

Panašiai apie socialinių pokyčių situaciją svarsto ir V. Kavolis (1997): „Kai visuomenėje, kurioje vyrauja nepriklausomybę gniuždanti socialinė struktūra bei dualistinė intelektualinė tradicija, ima vykti socialiniai pokyčiai, didinantys individo laisvę, „maištingo elgesio“ krikščioniškos sampratos teorijos (pst. autorius vartotas „šėtoniškos“ terminas) įgyja didesnę ir piktybiškesnę poveikį. V. Kavolio teigimu, tokio maištingo elgesio prielaidos – „socialinė struktūra, užgniaužianti individo nepriklausomybę, ir intelektualinė griežto dualizmo tradicija“. Mąstymo dualizmas būdingas vakarietiškos kultūros visuomenėms. Ignoruojant mąstymo dualizmą (kuriame griežtai apibrėžtas gėrio–blogio statiškas hierarchinis ryšys) ir individo nepriklausomybės neigimas neįgyja piktybinių apraiškų.

Individų asocialaus elgesio tikimybė padidėja esant socialinės patologijos, kaip nenormalių socialinių sutvarkymų, veikiančių individą, sąlygomis. Tokios sąlygos taip pat labiau tikėtinos besikeičiančioje visuomenėje.

Vaiko teisės demokratinėje visuomenėje kaip socializacijos veiksnys

Visuomenės normos ir vertybės lemia jos narių asmenybės bruožus, nes, S. Šalkauskio (1991) žodžiais tariant: „...žmogus yra tam tikra prasme visuomeninio gyvenimo padaras“. Individo saviraiška vienatvėje netektų prasmės.

Individo visuomeninė išraiška – asmenybė – formuojasi ir yra lemiama visu socializacijos procesu.

Per socializacijos procesą individas bręsta kaip diferencijuota esybė – kartu ir lygiavertiškai vyksta jo individualizacija ir integracija, šių dviejų tarsi priešingų procesų derinimas.

Kitaip tariant, individualizacija ir integracija (arba akulturacija – integracija į visuomenės struktūrą) yra tarpusavyje susijusios ir vienas kitą sąlygojantys socializacijos veiksniai.

Kiekvienas individas yra savitas, originalus ir natūraliai siekiantis atrasti save savo originalume; lygiai tiek pat kiekvienas individas siekia atrasti savo vietą didesnėje struktūroje – visuomenėje – kurios sudedamoji dalis jis yra.

Tai atitinka mūsų būties tikslą – didinti savo originalumą, individualumą ir paklusti visumos reikalavimui bei elementarų principą, kad visa, kas šiame žemiškajame pasaulyje susiję daugiapakope hierarchija ir turi dvigubą funkciją, yra tiek atskiras vienetas, tiek kažkieno dalis.

Socializacijos procese asmens individualios vertybės ir poreikiai derinami su būtinos jo raiškai aplinkos, visuomenės vertybėmis – ieškoma sėkmingiausių saviraiškos galimybių – ir tuo santykiu vyksta asmenybės raida.

Šiuolaikinės socializacijos samprata sietina su modernia demokratine visuomene. Demokratijos plitimas visame pasaulyje mažina įvairių visuomenių skirtumus demokratines visuomenes vienijanti vertybių sistema skatina bendradarbiavimą, ryšius, mainus ir kai visa to padarinys atsiranda *modernios, pliuralistinės, ryšių* visuomenės ir panašios sampratos, nusakančios daugumos šiuolaikinių visuomenių pagrindines orientacijas. Visos šios visuomenės sampratos išreiškia kultūrų ir gyvenimo būdo vienodėjimą, susiliejamą.

Demokratinės visuomenės kultūroje dominuoja vertybės, pabrėžiančios žmogaus teises. H. Starkey (1996) pabrėžia, jog žmogaus teisės demokratinėje visuomenėje tampa visų kitų vertybių sistemų matavimo vienetu. Tad at-

skirų visuomenių tradicinės kultūrinės vertybės derinamos su žmogaus teisėms būdingomis vertybėmis, kurios paprastai išreiškia kiekvieno žmogaus orumo, laisvės, lygybės ir teisingumo idėjas.

Demokratinėje visuomenėje jos narių santykius lemia demokratinės vertybės, pabrėžiančios žmogaus teises. Tad žmogaus teisės, kaip demokratijos vertybė, yra bet kokių visuomeninių santykių pagrindas ir svarbu, kad socializacijos procese būtų interiorizuotos į žmogaus vidinę plotmę.

Socializacija, tad ir visuomenės vertybių interiorizacija, – veiksmingiausia vaikystėje ir paauglystėje esminiu žmogaus formavimosi laikotarpiu. Neįmanoma mokytis santykių ateičiai, todėl žmogaus teisių principais grįsti santykiai turi būti besąlygiškai pripažįstami ir vaikui, kaip bet kuriam žmogui, nepriklausomai nuo jo lyties, rasės ar kokios kitos socialinės ypatybės, kad tie principai, kaip vertybė, iš tiesų būtų internalizuojami ir taptų jauno žmogaus mąstymo dalimi, savime suprantamais dalykais.

Socialinių santykių įdiegimas yra vienas iš socializacijos dalių, kur galime įžvelgti tam tikrą probleminį niuansą.

Atitinkami socialiniai santykiai diegiami: 1) socialiniu pažinimu bei 2) socialinėmis taktikomis.

Socialinis pažinimas apima pažintinius procesus, tokius kaip perspektyvų numatymas, ar žinias apie socialinio elgesio normas. Tai žinių pagrindas padedantis reguliuoti vaikų socialinį elgesį ir taktikas.

Socialinės taktikos – vaikų strategijos – komunikacijos ir elgesio gebėjimai – socialinėse situacijose. Socialines taktikas iš dalies lemia socialinis pažinimas, tačiau dar svarbesnė yra patirtis. Galima numanyti, kad per praktinį socialinių taktikų patyrimą iš kartos į kartą perduodami pasenę buvę tradiciniai elgesio kon-

strukčiai, prieštaraujantys palyginti naujoms vaiko teisių įgyvendinimo idėjoms.

Staiga besikeičiančiai visuomenei ši problema – prieštaravimas tarp naujų žinių ir įsise-nėjusių elgesio taktikų – ypač ryški, tačiau ji išlieka net ir nuosekliai besivystančiose visuomenėse.

Tai patvirtina vaiko teisių įgyvendinimo praktika, kurios tyrinėjimai išryškina nemenką atotrūkį tarp išpažįstamų idėjų ir realiai egzistuojančios situacijos šioje srityje daugumoje paternalistinių tradicijų vaiko atžvilgiu besilaikiusiose visuomenėse. Šiuolaikine socializacijos samprata ypač akcentuojamas paties žmogaus aktyvumas kaip nagrinėjamo proceso vyksmo sąlyga.

J. Habermas visuomenės raidą gretina su individo raida nuo iki-konvencinio lygmens iki už-konvencinio, kur normas lemia blaivus protas. Autoriaus nuomone, demokratinė visuomenė ir yra už-konvencinė nebenorminė visuomenė, kur negalioja vienareikšmiškos normos ir nėra vieno atsakymo, kas gerai, kas blogai, kaip kas turi vykti (atsikratoma mąstymo dualizmo), kur tradicijos nekausto žmogaus ir kiekvienas gali siskirti geriausios sėkmės. Šios visuomenės potencialas realizuojamas jos narių individualumo raiška (Frones, 1995).

Tradicinėse, daugmaž vienuose visuomenėse, kur įvairios žmonių grupės pripažįsta tas pačias vertybes, asmenybės labiau niveliuojamos – mažesnė individualizacijos erdvė ir spektras nei šiuolaikinėse moderniose – pliuralistinėse – demokratinėse visuomenėse.

Pastarosiose akcentuojama žmogaus laisvė rinktis ir oriai išlaikyti skirtingus interesus, integracijos ribos platesnės ir leidžia individui rinktis iš daugybės galimų variantų bei realizuoti juos labai įvairiai (Frones, 1995).

Kadangi individai siekia asmeninių tikslų derindamiesi prie visuomenės siūlomų tikslų, tai šiuolaikinė visuomenė suteikia plačią

erdvę individo saviraiškai kuo įvairiausiose srityse tenkinti prigimtinius poreikius ir gabumus.

Modernios visuomenės socializacija verčia individą įsitraukti į aktyvią veiklą, nes *dalyvavimas* patssavaime yra viena demokratinių vertybių, kurios dera paisyti ir, kita vertus, individualumo raiškai sudaryta erdvė tik aktyvume įgyja prasmę.

Žmogaus dalyvavimą ir aktyvumą asmenybės savikūroje galima sieti su žmogaus teisių idėja, kuri tarsi įpareigoja žmogų naudotis jam suteikiamomis teisėmis.

Moderni visuomenė yra įvairiarūšė, tad socializacijos procese varžosi grupės, atstovaujantios skirtingoms vertybėms, susiduriama su daugybe viena kitai prieštaraujančių idėjų ir vertybių, vadinamų besivaržančiomis socializaciją veikiančiomis jėgomis (Broom, 1992).

Tada savaime kyla vidiniskonfliktas ir įtampa, kurioms slopinti būtina pripažinti lygiavertės pagarbos skirtingybėms idėją. Vertinimas, kas yra gerai (geriau), o kas blogai (blogiau), šiuo atveju darosi reliatyvus ir vienareikšmiškai neįmanomas, todėl būtina besąlyginę pagarbą skirtybėms. Fundamentalia vertybių sistema tampa žmogaus teisės, kurių esmė ir matavimo vienetas yra pagarbą laisvam apsisprendimui ir elgesio moralumas.

Akivaizdu, jog vaiko teisės tampa demokratinės visuomenės socializacijos svarbiausiu veiksmu, būtinu ir vis dar labai problematišku. Kadangi visuomenės evoliucija vyksta per naujas kartas ir „...nauja karta gali realizuoti istoriškai sukauptą potencialą, siekiant ateities vizijos“ (Frones, 1995, 8 p.), galime teigti, kad vaikoteisių garantavimas jo socializacijoje laiduoja demokratinės visuomenės stiprinimą.

Vaiko teisėmis imta rūpintis tarptautiniu mastu, tai tampa tarptautinio įstatymo ir tarptautinių vaiko teisių gynimo organizacijų pre-

rogatyva. Daugiausia šioje srityje yra nuveikusios tokios tarptautinės organizacijos kaip Jungtinių Tautų organizacija su savo padaliniais UNICEF bei UNESCO, Europos Taryba su savo padaliniu CDCC, CIVITAS.

Tarptautinių organizacijų iniciatyvos siekiant užtikrinti vaiko teises

Jungtinių Tautų Organizacija (JTO) tarptautinė organizacija, kuri rūpinasi taika, teisingumu, bendradarbiavimu, žmogaus teisėmis pasaulyje, yra Jungtinių Tautų Organizacija (JTO). Specialūs šios organizacijos padaliniai įkurti specifiniams klausimams spręsti. Vaikų klausimais rūpinasi: UNICEF – JT Vaikų fondas – organizuoja ir teikia reikiamą paramą vaikams; įkurtas 1946 metais.

UNESCO – Jungtinių tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija, kurios tikslas – įgyvendinti žmogaus teisių idėjas ir idealus švietimo sistemoje.

JTO įkurta 1945 metais, iškart po Antrojo pasaulinio karo, sudrebinusio pasaulį nežmoniškumu, įrodžiusio, kad neužtenka ugdyti ir realizuoti pasaulio mokslinę-techninę mintį, bet būtina rūpintis žmogiškaisiais klausimais ir gera valia, lemiančiais mokslo laimėjimų panaudojimo kryptis ir būdus.

Pirmasis JTO dokumentas, apibrėžiantis šios organizacijos tikslus, idėjas ir darbo kryptis – *Jungtinių Tautų Chartija*, parengta ir pasirašyta 1945 m. Chartijoje minimos ir žmogaus teisės. Pastarosios vėliau detalizuotos *Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje* (paskelbtoje 1948 m.), pirmajame dokumente, kur išvardytos pagrindinės prigimtinės bet kurio planetos žmogaus teisės ir laisvės.

„Šios teisės tapo tarptautinės teisės objektu, daugumaivalstybių pasirašius konvencijas“ (Starkey, 1991, b). Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos priėmimas buvo „pirmasis teisi-

ninkų ir politikų mėginimas įvesti tvarką tarptautiniame gyvenime, kur būtų ginamos pagrindinės individo laisvės ir teisės, jei jas pažeidintų, ir nustatyti bendražmogiškas vertybes...“ (Starkey, 1991, b). Ši deklaracija išsako visuotinį idealą, kurio turėtų siekti visos tautos ir valstybės visomis įmanomomis priemonėmis.

Aktyvi JTO veikla inspiravo šiuos juridinius dokumentus 1966 metais:

* Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto (JTO) ir

* Tarptautinio politinių ir pilietinių teisių pakto (JTO).

Šie dokumentai žmogaus teise padaro tarptautinio įstatymo lygmens.

Vaikų, kaip žmonių grupės, teisės aptartos ir išdėstytos 1959 m. *Visuotinėje vaiko teisių deklaracijoje* (JTO) ir 1989 metų tarptautiniam teisiniam akte *Vaiko teisių konvencijoje*. Pastarieji dokumentai parengti ir priimti UNICEF iniciatyva. Vaiko teisių konvencija iki 1998 metų ratifikuota 191 šalyje.

JTO Vaiko teisių konvencija yra pirmasis tarptautinis dokumentas, kuriuo vaikui pripažįstamos ne tik tradiciškai nusistovėjusios teisės į globą, apsaugą ir aprūpinimą, bet taip pat ir **dalyvavimo** teisė, kuria rodomas pasitikėjimas vaiko galimybėmis, sugebėjimu atsakingai apsispręsti (Ruxton, 1997).

H. Starkey (1991, a) teigia, kad JTO Vaiko teisių konvencijos 29-ame straipsnyje rašoma apie švietimą, kur skatinamas vaiko asmeninis tobulinimasis, tačiau vyriausybė taip pat įpareigojama teikti vaikams pagalbą perimant vertybes, kuriomis remiasi laisva visuomenė. JTO laikosi nuostatos, kad švietimas yra pagrindinis pasaulio keitimo įrankis, kad švietimas atlieka visuomeninės nuomonės formavimo funkciją, požiūrius ir gali būti svarbi įtvirtinant žmogaus teisių idėjas visuomenėje.

Žmogaus teisių ir idealų įgyvendinimo švietime klausimais rūpinasi UNESCO.

UNESCO nuo 1953 metų iki šių dienų nuolat orientuojasi į švietimo tikslą stiprinti tarptautinį ir žmonių tarpusavio supratimą (Droyer, 1996); remia atitinkamus ugdymo modelius ir juos inicijuoja, kuria tarptautinių tendencijų tyrimo metodus. Su mokyklomis UNESCO pradėjo bendradarbiauti 1953 metais. Tais metais pradėtas vykdyti tarptautinis Asociotų mokyklų projektas (Associated schools Project, ASP), iš pradžių apėmęs 33 mokyklas 51-oje šalių. 1999 metais tokių mokyklų tinklas jau buvo išsiplėtojęs iki 5600 institucijų 161 pasaulio šalyje (pradedant ikimokyklinėmis įstaigomis ir baigiant mokytojų rengimo institucijomis) (UNESCO, 2000). Šiuo projektu siekiama švietimo pagalba įgyvendinti taikos ir žmogaus teisių, deokratijos ir tarptautinio supratimo idėjas. Dar daugiau dėmesio žmogaus teisių mokymo klausimams imta skirti nuo 1980 metų (Heater, 1994).

Esminė UNESCO nuostata ir išsakyta 1974 metų dokumente: „*Rekomendacijoje dėl mokymo apie taiką, tarptautinį susipratimą ir žmogaus teises*“ (Education for International understanding, Cooperation and Peace, and Education relating to Human Rights and Fundamental Freedoms).

Dauguma šalių yra atsižvelgę į šią rekomendaciją ir reformavę savo nacionalines švietimo sistemas pagal tam tikrus tarptautinius standartus (Ray, 1994).

Švietimo apie žmogaus teises klausimais rūpinasi ne tik UNESCO, bet ir kitos tarptautinės, partnerinės organizacijos – Europos Taryba, CIVITAS (tarptautinis mokslo apie piliečių teises ir pareigas konsorciumas). Visos šios organizacijos kuria švietimo apie piliečių teises ir pareigas tinklą ir kuria tam tinkamas metodikas bei priemones. Pabrėžiama, jog la-

bai svarbu, kad jaunimas mokytųsi ne tik teisių ir pareigų, bet taip pat – kaip *toleruoti skirtingas nuomones bei atsakingai apsispręsti*. Pripažįstama, jog šis mokslas negali apsiriboti rašytiniu tekstu, o turi remtis praktiniu išgyvenimu aktyviai dalyvaujant.

Kai kuriose šalyse švietimo apie žmogaus teises mokymas atnaujinamas, kitose – tik pradedamas įgyvendinti. Vienas šio švietimo elementų – pačios mokyklos demokratizavimas kuriant mokyklos tarybas ir skatinant mokinius ir jų tėvus aktyviai dalyvauti sprendžiant mokyklos bendruomenės klausimus. Jei mokykla yra visuomenės mikrokosmosas, tai demokratinė mokykla yra daug žadanti ateities piliečio pagrindas (UNESCO, Internetas, 1998).

Europos Taryba (ET) taip pat rūpinasi žmogaus teisių švietimu, tik regionų lygmenimis.

Europos Taryba susikūrė 1949 metais. Svarbiausi šios organizacijos tikslai: ginti žmogaus teises ir demokratiją – vienyti Europą demokratijai.

ET – seniausia Europos politinė institucija, nuo 1999 metų vienijanti jau 41 valstybę. (Lietuvos Respublika Europos Tarybos nare tapo 1993 metais.)

Pagrindinis ET dokumentas, kuriame aptariami švietimo apie žmogaus teises klausimai – „*Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje valstybėms-narėms Nr. R(85)7 apie žmogaus teisių mokymą ir mokymąsi mokykloje*“ (Recomendation Nr. R (85)7). Dokumentas grindžiamas mintimi, kad „žmogaus teisių mokymą reikia laikyti sudedamąja rengimo gyvenimui pliuralistinės demokratijos sąlygomis, dalimi“.

Už Europos tarybos veiklą švietimo ir kultūros srityse atsakingas atskiras padalinys – ET kultūrinio bendradarbiavimo taryba (ETKBT, angl. CDCC, toliau bus minima kaip CDCC).

Europos Taryba savo darbui pasitelkia ekspertus, mokytojus, dėstytojus ir nevyriausybiinių organizacijų (NVO) atstovus.

Teisiniai Europos Tarybos dokumentai – konvencijos, rekomendacijos.

Pagrindiniai ET dokumentai žmogaus teisių srityje:

1950 metais ratifikuota *Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija* (įsigaliojo 1953 m., vėliau papildyta naujais protokolais).

1961 metų *Europos socialinė chartija* (įsigaliojo 1965 m.).

Remdamasi šiais dokumentais, Europos Taryba sukūrė veiksmingą žmogaus teisių gynimo mechanizmą. 1995 metais Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją ratifikavo ir Lietuvos Respublikos Seimas. Nuo tada Lietuvos piliečiai turi teisę kreiptis į Europos Tarybą, jei pažeidžiamos jų teisės ir atitinkamos Lietuvos teisinės struktūros piliečio teisių neapgynė (Dienys, 1994).

Demokratinėms reformoms centrinėje ir Rytų Europos šalyse remti, stiprinti ir plėsti ET įkūrė specialų ryšių ir bendradarbiavimo su Centrinės ir Rytų Europos šalimis fondą.

„Demostenos programa“ (1990 m.) – ET sudaryta speciali bendradarbiavimo ir paramos programa, skirta dalytis su Centrinės ir Rytų Europos šalimis savo laimėjimais ir patirtimi, kuriant demokratinę visuomenę. Vykdoma daug atitinkamo pobūdžio programų (Council of Europe, 1997).

CDCC švietimo programa apima bendrojo lavinimo mokyklas, aukštąjį mokslą, suaugusiųjų švietimą, taip pat edukologinius tyrimus.

Keturi specializuoti komitetai – Švietimo komitetas, Aukštojo mokslo ir tyrimų komitetas, Kultūros paveldo komitetas – talkina CDCC įgyvendinti Europos kultūros konvencijoje (European Cultural Convention) keliamus tikslus.

Europos kultūros konvencija paskelbta 1954 m. Ši sutartis atvira ir toms Europos ša-

lims, kurios nėra Europos Tarybos narės, ir tai leidžia jas dalyvauti įvairiose bendrose švietimo, kultūros, sporto ir jaunimo programose. 47 Europos šalis prisijungė prie šios konvencijos.

CDCC programos yra sudėtinė Europos Tarybos veiklos dalis.

„Vykdama Europos Tarybos Ministrų komiteto rezoliuciją Nr. R(78)41 dėl žmogaus teisių mokymo, CDCC pradėjo žmogaus teisių mokymo darbą, 1978 m. gruodžio mėnesį sukviesdama ekspertus ištirti žmogaus teisių mokymą vidurinėse mokyklose“ (Starkey, 1994, 48 p.). ET ypač rūpinasi seminarais mokytojams šia tema – tokių seminarų serija pradėta 1980-aisiais Vokietijoje, Donauėšingene; pastaraisiais metais analogiški seminarai vykdomi ir Lietuvoje.

Pastaraisiais metais CDCC vykdė projektus tokiose srityse kaip: demokratinių vertybių mokymas; istorijos mokymas; naujosios kalbos; mokyklos kaita; vidurinės mokyklos reforma; stojimo į aukštąją mokyklą tvarka; aukštojo mokslo reforma centrinėje ir rytų Europoje; akademinis mobilumas; švietimo dokumentacija ir tyrimai.

CDCC laikosi nuostatos, kad bendradarbiavimas turi padėti pasiekti europinius švietimo vertinimo standartus.

CDCC – šalių dalyvių švietimo tyrimų institucijų vadovai ir kiti mokslininkai susirenka ir kartu aptaria švietimo tyrimų duomenis ir patirtį įvairiais švietimo klausimais, aptaria bendrų projektų galimybes. Šiuose nuolatinuose susirinkimuose – koliokviumuose (pradėtuose rengti nuo 1975 metų) aptarti klausimai ir idėjos plačiai suinteresuotai visuomenės daliai (mokytojams, tėvams, spaudai) pateikiami atskiru leidiniu, t. y. pranešimų rinkiniu.

1989 metais eilinis CDCC šalių dalyvių nacionalinių pedagogikos tyrimų institutų direk-

torių surinkimas įvyko Portugalijoje tema: „Moksleivių socializacijos ir švietimo apie demokratijos vertybes bei žmogaus teises mokykloje, tyrimai“, panašia tema – Čekoslovakijoje, 1992 metais (Starkey, 1994).

Europos Taryba susirūpino vaikystės politikos (angliško termino “Childhood policy/children policy” atitikmuo) formavimu, kuri keisčių vyraujančią požiūrį, kad vaikai turi vien teisę būti saugomi nuo kitų ir savęs, bet neturi nei politinės valdžios, nei turto, tad negali dalyvauti, kai visuomenė priima dėl jų, vaikų, svarbius sprendimus. Labiausiai akcentuojamos trys pagrindinės JTO Vaiko teisių konvencijos idėjos: dalyvavimas (vaikų dalyvavimas šeimos ir visuomenės gyvenime), prevencija (siekiant geriausiai užtikrinti vaikų interesus) ir apsauga (siekiant eliminuoti vaikus veikiančios rizikos faktorius). Tuo tikslu Europos Taryboje buvo vykdomas ketverių metų projektas „Vaikystės politika“ (1992–1996), kurio išdava – atsirado naujų ET teisinių dokumentų:

– *1996 metų Europos konvencija dėl vaiko teisių įgyvendinimo. Šioje konvencijoje apibūdinamos procesinės priemonės, kurių tikslas yra remti vaiko teises.*

– *1996 metų Parlamentinės Asamblėjos Rekomendacija 1286 (1996) dėl Europos strategijos vaikų atžvilgiu.* Tarp kelių pagrindinių rekomendacijų, kokiomis priemonėmis derėtų suteikti vaiko teisėms politinį prioritetą, yra tokios: nustatyti tuos vaikų poreikius ir problemas, kurioms spręsti būtios politinės priemonės nuolat renkant apie vaikus informaciją, kaupiant patikimą ir detalią statistinę medžiagą; vykdant vaikų apsaugos politiką vadovautis vaikui palankiausiaisiais interesais iš anksto užkertant kelią galimoms problemoms.

– *1998 metų Ministrų Komiteto Rekomendacija R (98)8 dėl vaikų dalyvavimo šeimos ir visuomenės gyvenime.*

Naujai formuojamos Vaikystės politikos esmė ta, kad vaikai negali būti palikti už visuomenės ribų. Jie turi dalyvauti, kai visuomenė priima juos liečiančius svarbius sprendimus. Vaikų nuomonės įvairiausiai juos liečiančiais klausimais, poreikių ir požiūrių tyrimai ir analizė būtini, norint rasti teisingus sprendimus, atitinkančius vaikų geriausius interesus, siekiant pripažinti ir tinkamai įgyvendinti vaikų teises.

Matome, kad tarptautinėmis pastangomis siekiama tinkamai ir adekvačiai įgyvendinti vaiko teisių idėją, kuri liečia nusistovėjusių vaikystės sampratą ir vaiko statusą visuomenėje, vaiko socializacijos pobūdį ir prevencijos priemonės.

Teisiniai aktai vaiko teisių klausimais Lietuvoje

Lietuvos teisės aktuose vaiku vadinama „kiekviena žmogiška būtybė, neturinti 18 metų, jei pagal jam taikomą įstatymą pilnametystė nepripažįstama anksčiau“ (Vaiko teisių konvencija, 1995).

Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (1996) vaiko apibrėžimas iš esmės nesiskiria: „Žmogus, neturintis 18-os metų, išskyrus tuos atvejus, kai įstatymai numato kitaip“.

1990 m. išleistame Lietuvos Respublikos Santuokos ir šeimos kodekse akcentuojamas tėvų vaidmuo: „Nepilnamečių vaikų teises ir interesus privalo ginti jų tėvai“. Kodekse nėra specialių skyrių, kuriuose būtų reguliuojami santykiai, susiję su vaikų teisėmis ir pareigomis. Yra tik kelios normos, reguliuojančios vaiko teises, dėl kilmės nustatymo, įvaikinimo, asmenines turtinių pareigų ir dėl individualybės išsaugojimo. LR Santuokos ir šeimos kodeksas su vaiko teisių konvencija nėra suderintas.

Žmogaus teisių konvencija nėra nesikeičianti. Ji keičiasi kaip ir gyvenimas.

Pagrindinis žmogaus teisių tikslas saugoti silpnuosius, lengvai pažeidžiamus, ne visada galinčius apsiginti žmones. Žmogaus teisės yra visų žmonių teisės. Gyvenant visuomenėje, svarbu žinoti, kad vieno žmogaus teisės neturi trukdyti kitų žmonių teisėms, kad vieno laisvė baigiasi ten, kur prasideda kitų žmonių laisvė (Europos Taryba, 1995).

Pagrindiniai tarptautiniai dokumentai, nusakantys vaikų teises, laisves ir pareigas yra „Vaiko teisių deklaracija“, paskelbta Generalinės Asamblėjos 1959 m. lapkričio 20 dieną – nusako vaiko teises kaip visuotinę idealą, kurio turi siekti visos tautos ir valstybės, pasitelkdamos mokslą ir švietimą, imantis nacionalinių ir tarptautinių pažangių priemonių, kad jos būtų visuotiniai ir tikrai pripažįstamos ir gerbiamos; ir „JT Vaiko teisių konvencija“ su „Priedu prie Konvencijos dėl Vaiko teisių“, priimta Generalinės Asamblėjos 1989 m. gruodžio 5 dieną – tai tarptautinis teisinis aktas, apibrėžiantis vaiko teises.

Šiuose dokumentuose galima išskirti tokius pagrindinius teiginius:

– įstatymu ir kitomis priemonėmis vaikui turi būti garantuota ypatinga apsauga ir suteikiamos galimybės bei sąlygos sveikai ir normaliai ugdytis fiziškai, protiška, doroviškai, dvasiškai, dalyvauti visuomenės gyvenime;

– vaikas turi teisę naudotis socialiniu aprūpinimu;

– vaikas turi augti, jei tai įmanoma, jausdamas tėvų globą ir atsakomybę, niekuomet nestokodamas meilės ir dorovinės bei materialinės paramos. Visuomenės ir valdžios struktūrų pareiga – ypač rūpintis vaikais, neturinčiais šeimos, ir vaikais, stokojančiais materialinio aprūpinimo;

– vaikas turi teisę gauti išsimokslinimą, kuri ugdytų jo kultūrinį išprusimą, kuris sudarytų vienodas galimybes ugdyti savo sugebėjimus,

pažiūras, dorovinės bei socialinės atsakomybės jausmą ir tapti naudingu visuomenės nariu;

– vaikas turi būti apsaugotas nuo visų netinkamo elgesio su juo, bjaurumo ir išnaudojimo formų;

– vaikas turi būti auklėjamas savitarpio supratimo, pakantumo, tautų draugystės, taikos ir visuomenės brolybės dvasia ir suvokti, kad jo energijos ir gabumai turi būti panaudoti kitų žmonių labui.

Visos šalys, prisijungusios prie šio dokumento, turėtų derinti savo įstatymus su pateikiamais principais.

Lietuva prie Vaiko teisių konvencijos prisijungė 1992 metais; Seime ratifikuota – 1995 metais. Ratifikuodama šį dokumentą valstybė įsipareigoja tarptautinei bendruomenei rūpintis savo vaikais ir automatiškai prisiima įsipareigojimą garantuoti, kad nacionalinė teisė atitiktų Konvencijos reikalavimus – prireikus pakoreguoti savo nacionalinius įstatymus; taip pat turi būti imamasi priemonių, kad būtų užkirstas kelias Konvencijos saugomų teisių ir laisvių pažeidimams.

Šiuo metu Lietuvoje pagrindines vaiko, kaip žmogaus, teises (į gyvybę, sveikatą, laisvę, asmens neliečiamumą, teisę į normalų fizinį, protinį, dvasinį, dorovinį, socialinį ugdymąsi ir kt.) saugo Lietuvos Respublikos Konstitucija.

Vaiko teisės išskiriamos šiais aspektais (Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 1996):

1. Vaikas turi visas žmogaus (piliečio) teises ir laisves, kuriomis sugeba naudotis;

2. Vaikas turi privilegines teises į ypatingą apsaugą ir priežiūrą bei visapusiškai palankiomis sąlygomis progresyviai ugdyti savo asmenybę. Atsižvelgiant į fizinį ir protinį nesubrendimą, vaikui būtina ypatinga apsauga ir priežiūra nuo pat gimimo ir po jo;

3. Visuomenėje turi būti socialiniai institutai, atliekantys vaiko teisių įgyvendinimo ga-

rantų vaidmenį. Dėl fizinio ir socialinio nesubrendimo vaikas negali savo teisėmis pasinaudoti ar apginti savo interesų, todėl pagrindinis šių institucijų veiklos principas turi būti tik vaiko interesų įgyvendinimas.

Lietuvos Respublikos Seimas, atsižvelgdamas į pagrindines Konvencijos nuostatas, 1996 metais kovo 14 dieną priėmė LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą. Čia labiau atsižvelgiama į pačių vaikų poreikius ir nuomonę, taip pat nurodoma, kad vaikas turi teisę į asmeninį gyvenimą, bendravimą, susirašinėjimo slaptumą, į asmens neliečiamybę ir laisvę. Be vaiko teisių, šiame įstatyme apibrėžiamos ir vaiko pareigos: gerbti, globoti, padėti tėvams ir kitiems šeimos nariams: nepažeisti suaugusiųjų ir vaikų teisių; laikytis priimtų elgesio normų; gerbti ir tausoti gamtą, kultūrinį ir istorinį paveldą bei privačią nuosavybę.

1996 metų Vaiko teisių apsaugos tarnybų ataskaitoje JTO apie Vaiko teisių konvencijos 19-o straipsnio vykdymą Lietuvoje, teigiama, kad mūsų šalyje, kur vyravo komunistinė ideologija, prievarta ir smurtas prieš vaikus buvo nepripažįstama problema, todėl dar nėra organizuotos sistemos, galinčios apginti vaikus nuo prievartos.

Lietuvoje kuriasi vaiko teisių apsaugos institucijos:

1995 m. LR Vyriausybės nutarimu Nr. 370 įkurtos Vaiko teisių tarnybos, kurių darbą koordinuoja Vaikų teisių apsaugos tarnyba prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.

Šių tarnybų svarbiausi uždaviniai numatyti šie:

1) rengti ir įgyvendinti nepilnamečių teisių apsaugą;

2) šalinti aplinkybes, didinančias neprižiūrimų vaikų skaičių;

3) padėti globos ir rūpybos netekusiems nepilnamečiams įsidarbinti ir adaptuotis gyvenime;

4) dirbti prevencinį auklėjamąjį darbą su delinkventiško elgesio vaikais;

5) spręsti visas nepilnamečių teisių bei interesų apsaugos problemas.

Vaiko teisių apsauga rūpinasi šie savivaldybių policijos struktūros padaliniai:

- Nepilnamečių reikalų pareigūnų padalinys, tiesiogiai atsakingas už nepilnamečių nusikaltimų ar kitų teisės pažeidimų prevenciją;
- Nepilnamečių socialinės pagalbos ir skirstymo centras, teikiantis socialinę pagalbą nepilnamečiams, nukentėjusiems nuo teisės pažeidėjų ar šiaip reikalaujantiems socialinės globos.

Vaikų teises įgyvendina ir nevyriausybinės Lietuvos vaikų teisių organizacijos: „Pieno lašas“ ir „Gelbėkite vaikus“.

Švedų organizacija *Rädda Barnen* („Gelbėkite vaikus“) ir Lietuvos vaikų teisių gynimo organizacija „Gelbėkite vaikus“, dalyvaujant Europos Tarybos informacijos ir dokumentacijos centrai Vilniuje, įkūrė Vaiko teisių informacijos ir konsultavimo centrą Vilniuje. Centras:

- kaupia literatūrą apie vaiko teises bei informaciją, kaip šių teisių laikomasi Lietuvoje;
- organizuoja seminarus, konferencijas bei kitus renginius, skirtus vaikų problemoms;
- rengia ir remia projektus vaiko teisėms aiškinti ir propaguoti.

1994 m. gruodžio mėnesį įkurta visuomeninė organizacija – Lietuvos žmogaus teisių centras. Pagrindiniai Centro tikslai yra skatinti visuomenę domėtis ir gerbti žmogaus teises; vykdyti švietimo programas, inicijuoti mokslinius žmogaus teisių tyrimus, tirti žmogaus teisių būklę šalyje, kelti žmogaus teisių problemas ir teikti jų sprendimo būdus įstatymų leidėjui ir Vyriausybei, plėtoti šviečiamą veiklą žmogaus teisių srityje.

Centras dalyvauja nacionaliniuose ir tarptautiniuose projektuose, organizuoja paskaitas, seminarus, kuria ir vykdo švietimo programas; kaupia informacinę medžiagą apie žmogaus teises, teikia metodinę, konsultacinę pa-

ramą, telkia mokslininkų, specialistų ir visuomenės pajėgas žmogaus teisių srityje (Lietuvos žmogaus teisių centras 1996).

Centras aktyviai dirba ar numato dirbti šiomis kryptimis:

- teisinės reformos eiga Lietuvoje;
- žmogaus teisės ir policija;
- įstatymų ir jų projektų vertinimas;
- tautinių mažumų padėtis Lietuvoje;
- žmogaus teisių mokymas;
- demokratijos stiprinimas vietos bendruomenėje.

Vykdamas programą „Žmogaus teisių mokymas vidurinėje mokykloje“ surengta keletas seminarų įvairiuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose. Juose dalyvavo vidurinių mokyklų mokytojai ir administracijos darbuotojai, moksleiviai. Seminarai rengiami ir toliau.

Šių seminarų tikslai – supažindinti pedagogus su pagrindiniais žmogaus teisių dokumentais, jų panaudojimo ir mokymo metodika; kelti pedagogų kvalifikaciją; raginti mokytojus ir mokyklų vadovus bendradarbiauti; ugdyti pedagogų iniciatyvą ir atsakomybę; skatinti savivaldos institucijų mokyklose kūrimąsi. Programa sudaryta remiantis tarptautinių seminarų metodika ir seminaro vadovų patirtimi. Daugiausia dėmesio skiriama naujų metodikų mokymui. Taikomos nevisiškai įprastos Lietuvos pedagogams metodikos: „drama“, etюдų vaidinimas, konkrečių švietimo projektų rengimas.

Seminarų dalyviams dėstoma tokia medžiaga: Visuotinė žmogaus teisių deklaracija; Vaiko teisių deklaracija; Vaiko teisių konvencija (oficialus ir neoficialus supaprastintas tekstai); teisių ir laisvių sąrašai bei rūšys; siūloma teisių skalė.

Lietuvos žmogaus teisių centrą rėmė Jungtinių Tautų plėtros programa. 1996 m. lapkričio mėnesį pasirašyta bendradarbiavimo sutartis su Tarptautinės komisijos Švedijos padali-

niu, padedanti toliau įgyvendinti teises programas.

1992 m. įkurta ir 1995 m. teisiškai įregistruota *Lietuvos demokratiškumo ugdymo kolegija*. Kolegijos tikslas – propaguoti demokratijos idėjas visuomenėje; daryti įtaką Lietuvos ugdymo institucijų kaitai. Vykdomos programos:

- demokratijos mokykla (demokratinės mokyklos bendruomenės kūrimas);

- alternatyvus švietimas (mokytojų lavinimas, skatinant mokyklos kaitą ir naujovių diegimą);

- visuomenė vaikams (socialinės paramos iniciatyvos);

- pilietiškumo iniciatyvos (visuomenės aktyvumo ir pilietinio ugdymo projektai).

Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos 1997 metais parengtoje „Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos priemonių plane“ daug dėmesio skiriama ir vaikų bei suaugusiųjų teisinio švietimo, teisių apsaugos sistemų kūrimui (LR Švietimo ir mokslo ministerija, 1997).

Nuo 1996 metų Lietuvoje vykdomi projektai plėtoti demokratinę savivaldą mokyklose, skatinti pilietinį aktyvumą, ugdyti moksleivių demokratinės veiklos įgūdžius, kurių reikia demokratinėi santvarkai ir pilietinei visuomenei ugdyti.

1996 m. spalio mėnesį vienuolikoje Lietuvos mokyklų vykdytas projektas „Žaidžiame rinkimus“, kurį rėmė Jungtinės Karalystės „Know How“ fondas ir Atviros Lietuvos fondo programa „Švietimas Lietuvos ateičiai“.

Projektas tęstas 1997 metais ir apėmė per 50 mokyklų.

1998 metais Lietuvos vidurinėse mokyklose pradėtas dėstyti pilietinės visuomenės pagrindų kursas, vadovaujantis 1998 metų kovo mėnesį UNESCO surengto seminaro Lietuvoje patirtimi.

Šiuo kursu siekiama suteikti moksleiviams visumą žinių ir praktinių patyrimų, kurie tapę prielaida ugdytinių „demokratinei pasaulėtvarkai, gyvenimo būdai ir pasaulėžiūrai formuotis, o svarbiausia – sukurtų vidinį poreikį veikti remiantis demokratinėmis nuostatomis“ (Poviliūnas, 1998). Pasak A. Poviliūno (1998), pilietinis ugdymas pabrėžiamas kaip viena iš svarbiausių švietimo sistemos misijų. Nes tai ir „*veiksminga socializacija, kai žmonių tarpusavio santykiuose išviešpatauja žmogaus teisių bei daugiakultūrinis požiūriai; ir *vaisinga jaunimo vitalinės energijos vadyba; ir *reprodukcinė švietimo sampratai būdingos simbolinės prievartos keitimas nebe galios, dominavimo, bet bendradarbiavimo santykiais ir pan. Tai ugdymas/-is demokratijai, tarpusavio santykius grindžiant žmogaus teisių principais.

Oficialioji viešoji nuomonė daugelyje šiuolaikinio pasaulio šalių pripažįsta vaiko asmenybės visavertiškumą ir socialinių lygiateisiškumą. vaikams, kaip socialinei grupei, įstatymiškai pripažįstamos prigimtinės žmogaus teisės į teisingumą, lygybę, laisvę ir apsisprendimą. Įstatymu išreiškiama ideologija vaiko atžvilgiu, įgyvendinama atitinkamais socialiniais principais tiek instituciniu, tiek kultūriniu lygmeniu. Kultūrinis lygmuo, pagal C. Birzea (1998), išreiškia žmonių mentalitetą, požiūrius, vertybes ir socialinius santykius, t. y. asmenybės socializacijos sąlygas.

1989 metų JT Vaiko teisių konvencija yra juridinis dokumentas, kurį ratifikavusios šalys įsipareigoja institucinei ir kultūrinei kaitai vaiko atžvilgiu. Pagrindinė vismeninė institucija, teisogiai susijusi su vaiku už šeimos ribų, yra mokykla. Be to, mokykla yra švietimo institucija, o švietimas pagal JTO nustatą yra pagrindinis kaitos visuomenėje įrankis. Todėl ypač aktualiu tampa mokyklos kaitos, institucinės ir kultūros klausimas. Kultūrinė kaita, pasak

C. Birzea (1998), yra subtilus dalykas ir trunka mažiausiai vienos kartos gyvavimo laitarpį. Tad ypač svarbiu klausimu tampa vaiko/mokinio asmenybės socializacijos sąlygų kaita mokykloje, laiduojanti kultūrinę visuomenės kaitą.

Tarptautiniai dokumentai lemia švietimo tikslų supanašėjimą įvairiose pasaulio šalyse, tad siekiant jų įgyvendinimo galima ir būtina tarptautinė kooperacija, bendradarbiavimas, dalijimasis atitinkamos srities patirtimi. UNESCO ir Europos Tarybos vykdomos švietimo kaitos iniciatyvos, siekiant įtvirtinti žmogaus teisių idėjas visuomenėje yra didelė paspartis pirmuosius ir labai didelius žingsnius kaitos link žengiančiai Lietuvos visuomenei, jos mokyklai. Juridiniai dokumentai įpareigoja vykdyti naujai apibrėžtus vaiko socializacijos principus, apimančius vaikų ir suaugusių socialinių santykių kaitą.

Lietuvoje, atsižvelgiant į tarptautinę patirtį, naujai kuriama juridinė vaiko teisių apsaugos sistema, reformuojanti mokyklą. Tačiau vaiko asmenybės socializacijos sąlygų kaita sunkiausiai apčiuopiama, nes tai yra sisteminių dalių vidinė charakteristika. Čia susiduriama ir su tokiu komplikuoju reiškiniu kaip suaugusiųjų resocializacija, ypač kalbant apie kardinaliai besikeičiančią visuomenę.

Juridiniais dokumentais nusakomi socialiniai principai, kaip socializacijos sąlygos ir kartu asocializacijos samprata, kaip atitinkamų socialinių principų neigimas. Kiekvieną reiškinį geriau paaiškina priešingas jam reiškinys, tad socializacijos kokybinę kaitą pravartu nagrinėti neatsietinai nuo asocializacijos apraiškų ir tendencijų analizės.

Išvados

1. Šiandienės Tarptautinės teisės normos keičia nusistovėjusią vaikystės sampratą ir vai-

ko statusą visuomenėje, įpareigoja naujai apibrėžti vaiko socializacijos sąlygas ir jaunimo delinkvencijos prevencijos priemones.

2. Nepaisyti vaiko teisių šiandienėje visuomenėje reiškia sudaryti sąlygas vaiko asocializacijai.

3. Nepilnamečių nusikalstamumo problema Lietuvoje nėra vien nesėkmingo raidos uždavinių sprendimopadarinys, o rodo bendras nusikalstamumo augimo tendencijas visuomenėje.

4. Nepilnamečių merginų nusikalstamumas Lietuvoje santykiškai mažesnis nei kitose šalyse, tačiau turi augimo tendenciją. Verta ieškoti ir analizuoti šį augimą inspiruojančio veiksnio.

5. Lietuvoje, palyginus su kitomis šalimis, išskirtinai sparčiai daugėja nepilnamečių padaromų sunkių kriminalinių nusikaltimų, akivaizdu, kad besikeičiančioje Lietuvos visuomenėje egzistuoja aktyvus jaunimo agresiją skatinantis faktorius.

6. Stebint dviejų prieštaringų tendencijų raišką (daugėja mokyklos nelankančių vaikų ir daugėja siekiančiųjų aukštojo mokslo), galima kalbėti apie Lietuvos jaunimo poliarizavimosi tendencijas.

7. Šiuolaikinėse visuomenėse vyraujančios vertybės orientuoja individą visų pirma siekti sėkmės ir aplinkinių pripažinimo, būti matomam ir reikšmingam. Vyraujant tokioms orientacijoms įtampos plitimą tarp visuomenės narių gali sumažinti tik pagarbos įvairovė propagavimas. Svabu keisti ir gerokai praplėsti žmogaus sėkmės visuomenėje kriterijus.

8. Vaiko socializacijos demokratiniame visuomenėje sėkmei būtinas vaiko dalyvavimas sprendžiant jį liečiančius klausimus.

9. Vaiko teisių idėjos įgyvendinimo, būtino sėkmingai vaiko socializacijai, siekiama tarp-

tautinėmis pastangomis, pagrindiniu įrankiu pasirenkant švietimą. Todėl dėmesys švietimui, jo kokybei šiandienėje visuomenėje įgyja ypatingą reikšmę.

10. Vaiko teisių įgyvendinimas reikalauja ir institucinio, ir kultūrinio lygmens pertvarky-

mo, kaitos. Kultūrinio lygmens, išreiškiančio žmonių mentalitetą, požiūrius, vertybes ir socialinius santykius, kaita ypač komplikuoja, tiesiogiai nepriklauso nuo įstatymais išreikštų normų, sunkiai apčiuopiama, reikalauja kruopštaus darbo ir visuotinio dėmesio.

THE LAW AND SCHOOL STUDENTS' SOCIALIZATION

Summary

The article discusses the conception and factors of child socialization in a democratic society. Official ideology of a child, advocated by various legal documents, in the United Nations Convention on the Rights of the child in particular (1989), concedes for a child universal human rights to justice, equality, freedom, selfdetermination and participation. Negation of those rights for a v creates conditions for child's asocialization. The discrepancy between rights advocated and rights realized advances asocialization

and children delinquency. The data on extreme cases of children asocialization, delinquency, truancy and suicides in Lithuania have been presented. Tendencies of unclersirable phenomena in Lithuania and other Western countries have been compared.

Delinquency prevention and successful children socialization are related to adequate implementation of children rights. This is the concern of various international organizations: JTO, Council of Europe, Save the children, Childwatch International e care.

LITERATŪRA

1. Bajorūnas Z. Paauglio teisėsaugos pažeidėjo šeimos ugdomasis potencialas/Sud. V. Šlapkauskas. Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. Vilnius: Leidybos centras, Sud. 1996. p. 70–87.

2. Barvydienė V., Markevičienė E., Laužackas R. (Red.). Psichologija studentui. Kaunas: Technologija, 1993.

3. Birzea C. Švietimas besikeičiančiame pasaulyje: tarp postkomunizmo ir postmoderzmo // Švietimo studijos/Švietimo reformos. Nr. 4. Vilnius: Solertija, 1998.

4. Broom Bonjean, Broom. Sociologija. Kaunas: VDU Littera, 1992.

5. Council of Europe. The European dimension in secondary education. Germany: Council of Europe, 1997.

6. Droyer A. Foreword // Educating for Human Rights. From Vision to Reality, The 2nd European Education for Peace Congress. Ed. Cleven E. Lillehammer; Norway: UNESCO, 1996. P. 7.

7. European convention on the exercise of Children's Rights and explanatory report // Treaties and reports. Strasbourg, 1997.

8. Europos Taryba. Žmogaus teisių albumas. Albagraf, Italija: Europos Taryba, 1995.

9. Frones I. Among peers/On the Meaning of Peers in the Process of Socialization, Oslo, Stockholm, Copenhagen, Boston:Scandinavian University Press, 1995.

10. Gailienė D. Jie neturėjomirti/savižudybės Lirtuvoje. Vilnius: Tyto Alba, 1998.

11. Heater D. Žmogaus teisių mokymas mokyklose: sąvokos, pažiūros ir igūdžiai // Švietimo naujovės. Vilnius, Nr. 2. 1994. P. 3–25.

12. Hurrelmann K., Engel U. Deliquency as a Symptom of Adolescents' Orientation toward Status and Success // Journal of youth and Adolescence, Vol. 21, No. 1. New Yourk–London: Plenum Press, 1992.

13. Juodaitytė A. Mokyklos nelankantys vaikai / Sud. V. Šlapkauskas // Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. Vilnius: Leidybos centras, 1996. P. 49–52.

14. Kavolis V. Maištininkų mitologijos. Vilnius: Baltos lankos, 1997.

15. Lietuvos Respublikos Seimas. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apaugos pagrindų įstatymas

Nr. I-1234. – Valstybės žinios. 1996 04 12, Nr. 33–807.

16. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija. Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos priemonių planas. Vilnius: Leidybos centras, 1997.

17. Lietuvos žmogaus teisių centras. *Lietuvos žmogaus teisių centro veikla*. Vilnius: LŽTC, 1996.

18. Motuzas R. Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos problemos. Sud. V. Šlapkauskas. Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. Vilnius: Leidybos centras, 1996. p. 6–12.

19. Novelskaitė A. Socialinės patologijos samprata // sociologija: praeitis ir dabartis: tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas: Technologija, 1997.

20. Pikūnas J. Nuo asmens iki asmenybės. Chicago: Ateitis, 1994.

21. Poviliūnas A. Kaita, pilietinis ugdymas ir individualioji programa. M. Kligienė (red.). Pilietinis ugdymas mokykloje. ALF: ABOVO, 1998.

22. Ray D. (Ed.). Education for Human Rights: an International Perspective. Studies in Comparative Education. International Bureau of Education, Paris: UNESCO, 1994.

23. Recommendation 1286 (1996) on a European strategy for children // The rights of the child: A European perspective. – Council of Europe, 1996, p. 9–12.

24. Recommendation No R (85) 7 of the Committee of Ministers to member states on Teaching and Learning about Human Rights in Schools. Strasbourg, 1998, Doc. DASE PC(85)2.

25. Recommendation No R (98) 8 of the Committee of Ministers to member states on children participation in family and social life and its explanatory memorandum. Strasbourg, 1998, Doc. DASE PC(98)2.

26. Ruškus J. „Negalios“ koncepcijos aspektai vakarietiškoje sociologijoje // Sociologija: praeitis ir dabartis: tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas: Technologija, 1997.

27. Rutter M., Giller H. Juvenile Delinquency. Great Britain: Penguin Books, 1983.

28. Ruxton S. Children in Europe. London: NCH Action for Children, 1997.

29. Starkey H. (Ed.) The Challenge of Human Rights Education, London: Council of Europe, 1991.

30. Starkey H. (Red.). Švietimo apie žmogaus teises uždaviniai, Vilnius: Europos Tarybos informacijos ir dokumentacijos centras, 1991.

31. Starkey H. Europos Tarybos veikla mokant žmogaus teisių // Švietimo naujovės. Vilnius, Nr. 2, 1994. p. 48–58.

32. Jaunimas Lietuvoje, 2115, Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos respublikos Vyriausybės, 1997.

33. Šalkaukis S. Pedagoginiai raštai. Kaunas: Šviesa, 1991.

34. Šerpėtis K. Lietuvos jaunimas: menopauzė ar „prarastoji karta“? // Sociologija: praeitis ir dabartis: tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas: Technologija, 1997.

35. UNICEF. Vaiko teisių apsaugos tarnybų ataskaita JTO apie Vaiko teisių konvencijos vykdymą Lietuvoje. Vilnius: UNICEF, 1995.

36. Vaiko teisių informacijos ir konsultavimo centras (1996). Vaiko teisių konvencija, Vilnius: Solidarity Vakietinė E. Mokyklos ir kitų vaiko teisių apsaugos institucijų sąveika vystant nepilnamečių nusikalstamumo prevencinę veiklą // Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. Vilnius: Leidybos centras, 1996, p. 43–48.

37. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.